

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՕՐՄԱՆԵԱՆ

ԴԻՏՈՂԱԳԻՐ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՄԱՐ ԿԱԶՄՈՒԱԾ
ՆՈՐ ԿԱՆՈՆԱԳԻՐԻՆ
ԶՆՆՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ
ՏՊԱՐԱՆ ԱՌԱՔ. ԱԹՈՒՈՅ Ս. ՅԱԿՈԲԵԱՆՅ
1915

Դ Ի Տ Ո Ղ Ա Գ Ի Ր

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՄԱՐ ԿԱԶՄՈՒԱԾ ՆՈՐ ԿԱՆՈՆԱԳԻՐԻՆ
ՋՆՆՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ա.

Երուսաղէմի խնդիրը տաճան եւ աւելի տարիներէ իվեր պաշտօնական սեղաններու վրայ կը ծածուկի, հանրութեան ալ միտքը կը յոգնեցնէ։ Բայց եթէ խնդիրին անունը ընդհանուր առմամբ միշտ Երուսաղէմ կը կոչուի, բուն խնդիրը նոյնը մնացած չէ, այլ տարուէ տարի կամ միջոցէ միջոց նոր կերպարաններ առած է։

Առաջ Ղեւոնդ վարդապետ Մաքսուտեանի անձնական խնդիրն էր, եւ իւր հաշուական զեղծումները կը խօսուէին, որոնք այժմ մոտադրութենէ վրիպած են։ Օր մըն ալ Պատրիարք ամրաստանելու եւ զատապարտելու կերպարանը առաւ, եւ Աթոռոյ պարտաւթիւն հռչակուելով Տեղապահ մը նշանակուեցաւ, բայց պաշտօնանկ Պատրիարքն ալ Աթոռի վրայ պահուեցաւ։ Պատրիարքը վախճանեցաւ եւ իսկական Տեղապահին խնդիրը զօրացաւ։ Նորանոր կնճիռներ ծագեցան, Կոստանդնուպոլսոյ պատուիրակութիւններ իրարու յաջորդեցին, բայց բան մը չըրին, կամ թէ յաջող բան մը չըրին։ Կեդրոնին նշանակած Տեղապահը, իբր իսկապէս Տեղապահ եւ կանոնական պահանջներուն համապատասխանող մը չկրցաւ գործել, եւ աւելի ձեռնթափ մնաց, քան թէ գործի վրայ զանուեցաւ։

Պատրիարքական ընտրութիւն փութացընելու միտքը ծագեցաւ, բայց ընտրելեաց ցանկը մերժուեցաւ, եւ նորէն Երուսաղէմ եւ Կոստանդնուպոլսոյ իրարու հանդէպ զրտնուեցան։ Նոր Կանոնագիրի մը միջոցը մէջտեղ նետուեցաւ, եւ գործին ներքինը չը թափանցելով Մրադիր պատրաստուեցաւ, եւ

Ընդհանուր ժողովը՝ ակնկալեալ լուծումը գտած ըլլալ կարծեց, եւ անոր փարեցաւ։ Այդ վերջին կերպարանը կը տիրէր, երբ յանձնուեցաւ ինձի պաշտօն մը, որ անոր հետ անշուքիւն ունի։

Բ.

Գաղանիք մը չէր նոր Կանոնագիրին հանդէպ ունեցած կարծիքս։ Հիւանդութիւնս ալ զիս արգիլած էր Ընդհանուր ժողովի գործունէութեան մասնակցելէ, եւ հետեւ մնացած էի։ Նոր Վարչութիւնը մտածեց գործը իր վրան տանել, Ազգային ժողովոյ կազմած Կանոնագիրը ուսումնասիրութեան վիճակի մտցնելով։ Երեսփոխանութիւնը համակերպեցաւ, իսկ հետեւանքը իմ պատուիրակութիւնս եղաւ։ Այդ ընտրութեան նշանակութիւնը ինքնին յայտնի էր, թէ ինչ էր նոր ուղղութիւնը՝ ուստի մեկնութիւններ աւելցրնելու պէտք չեմ զգար։

Այսօր նոյնիսկ ընդհանուր մտայնութիւնը, թէ պաշտօնական եւ թէ անպաշտօն շրջանակներու մէջ, համամիտ է ընդունիլ, թէ առանց բաւական հետազօտութեան կազմուած է այդ Մրադիրը։ Թէ հապճեպով քուէարկուած է անոր հաստատութիւնը։ Թէ շատ թերութիւններ ունի իւր մէջ։ Եւ թէ նպատակայարմար չէ։ Նոյնիսկ Կանոնագիրը գործադրուելու է ըսողներ, միւս կողմէն թերի եւ անյարմար ըլլալը կ'ընդունին։ Բայց միտնդամայն կ'ըսեն, թէ օրէնք մը եղած է Ազգային Երեսփոխանական ժողովին 1913 ղեկավարներ Դ'ի նիստին մէջ քուէարկուած, եւ կը յարեն, թէ օրէնք մը անպատճառ պէտք է գործադրուի։

Գ

Բայց նոյնիսկ Լ'նդհանուր Ժողովը՝ Օրէնք պաշտօնական անունը իւր որոշմանց մէջ գործածած չէ, այլ լոկ Կանոնագիր բառը դրած էր. որ կը ցուցնէ թէ քուէարկուածը պարզապէս կանոն մըն է, եւ ոչ օրէնք: Արդ Օրէնք եւ Կանոն հիմնապէս կը տարբերին սահմանադրական լեզուով, միեւնոյն իմաստով որով օտար լեզուաց մէջ կը տարբերին Loi եւ Règlement բառերը: Ազգային շրջանակին մէջ Օրէնք է միայն 1860' ին ծրագրուած եւ 1863' ին Կառավարութիւնէ վաւերացուած Սահմանադրութիւնը, զի օրէնք ըլլալու պայմաններուն բարձրագոյնը՝ Կառավարութիւնէ ընդունուած եւ հաստատուած ըլլալն է: Իսկ ինչ որ ազգային շրջանակին մէջ կը ծրագրուի եւ կ'ընդունուի եւ կը հաստատուի, պարզ կանոն է, եւ օրէնքի անունն եւ ոյժը եւ բնութիւնը չկրնար անոր վերադրուիլ:

Հետեւաբար օրինական եւ արամբարանական չէ 1913 զեկտեմբեր 7' ին քուէարկուած Կանոնագիրին վերադրել այնպիսի ոյժ մը, որ 1863' ին հաստատուած Սահմանադրութեան սեփական է. եւ Ազգային Իշխանութիւնն ալ չկրնար անշուշտ օրինական սկզբունքներու հակառակ բան մը յայտարարել, եւ ոչ ալ յաւակնիլ եւ իրեն անարխալականութիւն վերադրել. ոչ ալ կ'ենթադրուի որ Հոռմայեցի Բանաւորին փոստին կրթնի թէ, Այսպէս կամիմ, այսպէս կը հրամայեմ (Sic volo, sic jubeo), Ըստ այսմ Դիտողագիրս լիովին կ'արդարանայ, երբոր դիտողութիւններ առջեւ կը դնէ կանոնի մը, եւ ոչ օրէնքի մը հանդէպ:

Դ

Բայց սրովհետեւ դիտողութիւնները կըրնային շատ ընդարձակուիլ, եւ ընդարձակուելով զանազան կէտեր շօշափել, եւ զանազան կէտերուն տարբեր գոյներ տրուիլ, այս պատճառաւ լաւագոյն կը սեպենք որոշ կէտերու վերածել ըսելիքին, ըստ կարի ամփոփ եւ ըստ կարի յատկ բացատրու-

թիւններով: Այս է պատճառը, որ մտադիր ենք Կանոնագիրը նկատի առնել, նախ իւր սկզբունքներուն եւ երկրորդ իւր արդիւնքներուն մէջ, եւ պատճառաբանութեամբ եւ հետազօտութեամբ ապացուցանել, թէ ոչ միայն եկեղեցական, այլ եւ ազգային տեսակէտէն նոր Կանոնագիրը օրինական պահանջներու համաձայն չէ, եւ թէ իւր դիտած նպատակին ալ յարմար չէ:

Ե

Իբրեւ մեր դիտողութեանց նախադուռ, պէտք է նախ մտադրութիւն հրաւիրենք սակաւին վրայ, թէ Երուսաղեմի Վանք կամ Երուսաղեմի Միաբանութիւն բացատրութիւնները, որոնք սովորաբար կը գործածուին, Երուսաղէմը ներկայացնող ճիշդ բացատրութիւնները չեն: Երուսաղէմ վանքէ տեղի բան մըն է, վրան զի Պատրիարքութիւն է, Առաքելական Սուրբ Աթոս է, եւ քան զԿոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութիւն նախապատիւ եւ նախաթոռ է: Սահմանադրութիւնն ալ Ա. զլուխի Գ. հատուածը՝ Պատրիարք Մեթոյ Երուսաղեմի կը մոկագրէ, եւ ոչ վանք կամ Միաբանութիւն Երուսաղէմի: Այս տեսութեան հետեւնեքն է, որ Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութիւնը եւ զայն կազմող տարրերը, ինչպէս են՝ Պատրիարք, Երեմիոսանութիւն, Վարչութիւն եւ Խորհուրդներ, չեն կրնար Երուսաղէմը նկատել իր մի պարզ վանք կամ առաջնորդարան, բացարձակ կերպով իրենց ստորադասակալ. այլ իր մի զերազայն Աթոս, որ պետական պահանջից եւ ազգային պալատայից քննամբ պարտաւոր է իրենց հետ սերտ յարաբերութիւն պահել, եւ իրենք ալ պարտաւոր են անոր արժանապատուութիւնն ու իրաւասութիւնը յարգել, եւ համարաչին գործակցութեամբ օրէնքով ու սովորութեամբ կազմուած զեկտեմբերի մը վրայ գործել, եւ ոչ թէ առանց իրիք նկատողութեան ազիկամի քայլեր առնել եւ ձեւեր գործածել, որոնք յեախին վանքի մը վրայ ալ գործածուած չեն, եւ ոչ իսկ փորձուած են:

Նոյն Կանոնագիրը յանկարծական ուսուցումով մը 1888' ի Կանոնագիրով նուիրագործուած՝ Կանոնագիր Միաբանական Ուսման Առաջնական Արտոյ Միջոց Յակոբեանց ի Սուրբ Երուսաղէմ՝ վերտառութեանը, Կանոնագիր Երուսաղէմի Սուրբ Յակոբեանց վանուց՝ չոր բացատրութեան կը վերածէ, եւ Ուսմանական եւ Պատրիարքական Աթոռին յիշատակութիւնը ջնջելով կը վերցնէ. բայց պէտք է կարծել թէ նովին իսկ Երուսաղէմի Աթոռին պատիւն եւ իրաւասութիւնը ջնջուած կըլլայ:

2

Երուսաղէմի այդ բացառիկ եւ բարձր դիրքին հետեւանքն է, որ Սահմանադրութիւնը զատած է զայն ընդհանուր վանորէից շարքէն, եւ անոր յատուկ գլուխ մը նուիրած է, եւ Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութեան Երուսաղէմի հետ յարաբերութիւնները, կամ Երուսաղէմի գործերուն միջամտութիւնը ճշդելով որոշած է: Այս միջամտութիւններն են.

1. — Երուսաղէմի Պատրիարքը ընտրել Միաբանութենէն կազմուած հօթնանուն եւ փակեալ ցանկի վրայ (Սահ. Յօդ. 21): Որչափ ալ Սահմանադրութեան բացատրութիւնը՝ թէ Միաբանից Ընդհանուր Ժողովը ցուցակ մը կը պահաստէ՝ Կոստանդնուպոլսոյ Համագումար Ժողովոյն քաւ կերպիւր, կրնայ հօթնէն աւելի անուններ պարունակող ընտրելաց ցանկի վրայ մեկնուիլ, սակայն 1880 ' ի Կանոնագիրին 29' րդ յօդուածով եւ 1888' ի Կանոնագիրին 26' րդ յօդուածով տրուած պաշտօնական մեկնութիւնը, թէ առաջին ցուցակ մը կը պահաստէի եօրնեքին ընտրելաց, մթութիւնը փարատած եւ ընկալեալ դրութեան ոյժ առած է:

2. — Երուսաղէմի Միաբանութենէն եւ իր մէջէն ընտրուած տեղապահ ճանչնալ եւ հաստատել (Սահ. Յօդ. 20):

3. — Երուսաղէմի Պատրիարքին Երուսաղէմի Կանոնագիրին դէմ գործողութեան առթիւ, ամբաստանեալ Պատրիարքին դատաստանը տեսնել (Սահ. Յօդ. 18-19):

Ասոնցմէ դուրս, հաշիւները տեսնելու

կամ նախահաշիւ կամ լրացեալ հաշիւ քննելու յիշատակութիւնն իսկ չկայ. եւ ոչ իսկ անկարկուած է թէ պարտաւոր ըլլայ համակերպիլ վանորէից համար ցուցուած ընդհանուր կանոններուն (Սահ. Յօդ. 48):

Սոյն տեսութիւնը կը հաստատուի նաեւ տեսնելով, որ Երուսաղէմի գլուխին մէջ յիշուած կէտեր, յստակ կերպով վանորէից գլուխին մէջ ալ կը կրկնուին. ուսկից կը հետեւի թէ Երուսաղէմի եւ վանորէից գլուխներ իրենց մէջ ամբողջական են եւ զիրար լրացնող չեն:

Հաշիւներ տեսնելու եւ քննելու իրաւունքը, որ այժմ սովորութեամբ ընդունուած է Երուսաղէմի համար ալ, հետեւանք է անշուշտ այն երեւմտական յարաբերութեանց, զորս Երուսաղէմի Աթոռն ունեցեր է միշտ բովանդակ Ազգին հետ. ինչպէս նաեւ հետեւանք է այն ստիպողական պարագայից, որոնց առջեւ Երուսաղէմի Աթոռը պարտաւոր եղած է դիմել Ազգային նպաստից եւ հանգսնակութեանց, կանխաւ ընդունուած եւ այժմ խափանուած նուիրակութեանց տեղ: Նոր Կանոնագիրը առաւուելն իրաւունք ունէր ընկալեալ դրութեամբ զծուած չըջանակին մէջ մնալ, եւ ոչ չըջանակը պատռելով, սահմանադրութեամբ եւ սովորութեամբ հաստատուած դրութիւնը ալլայել եւ խանգարել:

Ե

Երուսաղէմի Պատրիարքութեան՝ Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութեան հանդէպ ունեցած բացառիկ եւ բարձր դիրքին սկզբունքը՝ աւելի եւս կը հաստատուի, երբ դիտենք որ Երուսաղէմի Պատրիարքութեան յարաբերութիւնները ուղղակի Ազգային Ժողովին, այսինքն Երեսփոխանութեան հետ կապուած են, եւ ոչ թէ Կրօնական եւ Քաղաքական Ժողովներուն հետ: Այդ յարաբերութիւններ վճարար ճշդուած են, եւ են պատրիարքի ընտրութիւն, պատրիարքի դատաստան, եւս տեղապահի հաստատութիւն, եւ իբր յաւելուած՝ երեւմտացոյցի եւ հաշուեցոյցի վաւերացում: Մինչեւ իսկ Ընդհանուր Ժողովոյ բացառիկ գումարումներու

հարկ տեսնուած է Երուսաղէմի պատրիարքի ընտրութեան համար (Սահ. Յօդ. 6): Այդ ամէն կէտերը օրինաւորապէս կը բղխին Սահմանադրութեան տառէն, Կանոնադիրի յայտնի բացատրութիւններէն (1880 Կանոն. Յօդ. 25, 29, 44. և 1888 Կան. Յօդ. 18, 25, 41), և տիրող ընթացքէն, իբր զի Երուսաղէմի Աթոռոյն և Պատրիարքական Դիւանին հաստատուն ձեւն է, իւր պաշտօնական զիրերը ուղղել Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքին, իբր Նախագահի Ազգային ժողովոյ, և ոչ իբր Նախագահի Ազգային Վարչութեան: Եթէ երբեք Ազգային ժողովոյն երկամեայ գումարմանց ժամանակէն դուրս, կամ թէ Ազգային ժողովոյ նիստերուն անդիմադրելի պատճառով խափանուելու միջոցին, Կոստանդնուպոլսոյ Վարչական Խառն ժողովը պէտք տեսած է Ազգային ժողովին գործողութեանց ինքն փոխանակել, ասիկա երբեք ընկալեալ օրինական ձեւը չալայել: Սահմանադրութեան մէջ անդամ մը միայն Կրօնական և Քաղաքական ժողովները յիշուած են եռանուն ցանկի պատրաստութեան համար (Սահ. Յօդ. 23), բայց այս կէտն ալ Երուսաղէմի և Կոստանդնուպոլսոյ համաձայնութեամբ՝ Կանոնադիրները բացատրած են մեկնողական փաստով, և զանց ըրած են վարչական ժողովներուն գործակցութիւնը (1880 Կան. Յօդ. 26 և 1888 Կան. Յօդ. 29), որով իսպառ վերցած է Կոստանդնուպոլսոյ Վարչութեան հետ պաշտօնական ուղղակի յարաբերութիւնը Երուսաղէմի Աթոռին հետ. ի բաց առեալ այն աւիթները, երբ միջադէպերու և ընթացիկ գործերու համար երկու Աթոռներ իրարու հաղորդելիքներ ունենան, ինչպէս երկու առաջնորդներ ալ կուրենան:

Ը

Եթէ նոր Կանոնադիրը կ'ուզէր ընդհանուր վանորէից համար զծուած սկզբունքներուն հետեւիլ և անոնք Երուսաղէմի Աթոռին ալ պատշաճեցնել, որչափ ալ այդ միտքը սահմանադրութեամբ չէր արդարանար, գոնէ պարտաւոր էր հետեւիլ այն գլուխին մէջ

զրուած հիմնական սկզբունքներուն, և այն ատեն պիտի չհամարձակէր յայտնապէս հրաշակուած սկզբունքի մը դէմ մեղանչել: Արդ վանորէից գլուխը շատ յստակ և շատ կրտուկ կերպով կը հռչակէ, թէ իւրաքանչիւր վանքի մասնաւոր մասակարարութիւնը իր միաբաններուն կը վերաբերի (Սահ. Յօդ. 48. ա.): Մինչ նոր Կանոնադիրը այդ սկզբունքին բոլորովին հակոտնեայ ընթացքով մը՝ Երուսաղէմի պատրիարքական Աթոռին մասակարարութիւնը Աթոռին և Միաբանութեան ձեռքէն կը կապտէ, և օտար և վանքին չպատկանող անձերու, և նոյն իսկ աշխարհականներու յանձնել կը մտածէ: Եթէ հակասահմանադրական գործի օրինակ մը փնտռէինք, ասկէ աւելի ցայտունը պիտի չգտնէինք, որով սահմանադրական իրաւունքները կը կապտուին, և հակասահմանադրական կացութիւն մը կը ստեղծուի: Նոր Կանոնադիրը ծրագրողներ ու պաշտպանողներ պէտք չէ ցաւին երբոր իրենց արարքին յայտնի հակասութիւնը կը ցուցուի, և երբ Սահմանադրութեան անունով ըրածներուն հակասահմանադրականութիւնը մէջտեղ կը դրուի: Պէտք էր ևս զիտէին որ վանորէից Խորհուրդին տրուած իրաւունքը՝ միայն մասակարարութեանց վրայ ընդհանուր տեսչութիւն է. (Սահ. Յօդ. 48. ա.). իսկ ընդհանուր տեսչութիւն ըսելով խմբուած է միայն վանքի կանոնաց գործադրութեանը հսկել, վերատեսչութիւն ընել, եկամուտներն ու հասոյքները ստուգել, ծախքերը ֆինանսել կանոնաւորել (Սահ. Յօդ. 48). բայց ոչ երբեք վանքը իւր իրաւունքներէն կապակ, ինքզինքը մասակարարելէ զրկել, մասակարարութիւնը ուղղակի կեդրոնին վերապահել, մէկ խօսքով, հակող մարմինը գործող ընել, և քննողի դերէն հանելով քննելի ըլլալու դերին ենթարկել: Արդէն բացատրեցինք, թէ սահմանադրական սկզբունքով Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը ընդհանուր վանորէից Կանոններէն դուրս է. նոյն իսկ Վարչական ժողովներու ենթարկուած չէ. զի ուղղակի Ազգային գերագոյն Ընդհանուր ժողովին հետ յարաբերութեան զրուած է: Այդ տեսութիւնները լուսաւոր կերպով կը բարձրացնեն Երուսաղէմի դիրքը, և կը հաւասարեցնեն

տեն թէ Կոստանդնուպոլիս իշխան չէ Երուսաղէմի Աթոռին համար ըստ հաճոյս կարգադրութիւն ընել։ Բայց եթէ անոնց ներքեւն ալ ինար, երբէք չէր արդարանար նոր Կանոնադիրին զրութիւնը, քանի որ Սահմանադրութեան համաձայն չէ։

Թ

Մեղի անծանօթ չէ որ անգամ մը, չին ժամանակներու մէջ, Կոստանդնուպոլիս ձեռնարկեցութիւն ունեցեր է Երուսաղէմի Պատրիարքութեան միջամտելու, երբ Ազգին մէջ սահմանադրութիւն եւ կարգադրութիւն չէր կազմակերպուած։ Բայց զոնէ ինքն իր զէմ հակասական չգտնուելու համար, Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը ուղղակի Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութեան կցուեցաւ։ Այդ միացման թուական ընդունուած է 1702 յուլիս 13' ի հրովարտակը, եւ տեւած է մինչեւ 1715 սեպտեմբեր 10։ Աւետիք եւ զօրիւցի Պատրիարքն եղած է միացման հեղինակը, Յովհաննէս Կոլոտ Պատրիարքն եղած էր զայն վերջացնողը։ Որչափ ալ այդ միացման գործը տարրին եւ փնաստկար, սակայն պատրուակեալ ձեւ մը ունէր, զի կրնար ընտանի սեպուիլ որ երբ Կոստանդնուպոլիս նստող պատրիարքը միանգամայն Երուսաղէմի պատրիարք էր, կարենար իւր կողմէն անուանուած գործակալներով մատակարարել Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը։ Մահաւանդ որ այն ատեն պարագաներն ալ կը նպաստէին բռնական ձեւով գործ յաջողցնելու։ Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքներն ալ նոյն կերպով կը նստէին, եւ բռնական գործերէն մէկն ալ Երուսաղէմի վրայ եղած ոտնձգութիւնն եղաւ։ Այսպէս սկսաւ պապականեւ ժամանակը, ինչպէս սովորութիւն եղաւ կոչել Կոստանդնուպոլսէն զրկուած գործակալներուն խումբը, որոնք պապա, նազըր, վեֆիլ, դապլիմալ, անուանեցող ուրոյ մարմին մը կը կազմէին։ Եթէ պատմութիւնը քաղել եւ այս միջամտութիւնէն յառաջ կկամ ազնտալի հետեւանքները նկարագրել ուղէինք, երկայն եւ ցաւալի հատուածներ պէտք էր յառաջ բերէինք Երուսաղէմի պատմական Հանձնա վարդապետէն։ Հետաքրքիրները կը յղենք մտադրութեամբ կարգալ այն զրուիւր որ մականգրուած է՝ «Յաղագս անցիցն անցելոյ ի վերայ Սրբոյ Երուսաղէմի Աթոռոյն Քրիստոսի»։ Անոր մէջ սրտաճմլիկ մանրամասնութիւններ կը պարունակուին, բոլորն ալ օտար եւ վարձկան մատակարարներուն երեսէն յառաջ եկած։ Այդ վշտալից տեսարաններն էին որ սաստիկ ազդեցին երջանկալիչատակ Կոլոտ Պատրիարքին վրայ, որ անոնց տկանատես եղաւ Երուսաղէմ գտնուած ատեն։ Ուստի ամէն ջանք ըրաւ Կոստանդնուպոլսոյ միջամտութիւնը վերջացնել, եւ Պատրիարքական Աթոռ քարձրանալուն յաջորդ օրը՝ միացման եւ միջամտութեան դադարումը հռչակեց։ Այդ պատմական յիշատակութիւնը առաջ կը բերենք իրրեւ որոշ եւ վճարական ցուցմունք, զի չին պատմութիւններ ամէնէն զօրուոր փաստեր են նոր ձեռնարկները դատելու։

Ժ

Այդ պատմական փաստին օրինական ոյժ մըն ալ աւելցաւ հայրապետական եւ ժողովական վճռով։ Այդ միջոցին պահ մը Մայրաթոռը պարսպ մնաց, Աստուածատուր Համատանցի Կաթողիկոսին մահումը։ Երբ քաղաքական տաղանալը եւ անհնարին չփոխը կը տիրէ Էջմիածին՝ յաջորդի ընտրութիւնը խափանելու չափ, Կոլոտ Պատրիարք զրուի կանգնեցաւ ընտրութիւնը Կոստանդնուպոլսոյ մէջ կատարելու։ Կարապետ Ուլնեցի ընտրուեցաւ, եւ 1726 փետրուար 27' ին օծուեցաւ Գուժափուի Մայր եկեղեցին, եւ ընդհանուր համաձայնութեամբ եւ խնդրութեամբ ողջունուեցաւ նոր Կաթողիկոսը։

Սաղիմական խնդիրներն ալ լուծելու եւ հիմնական կարգադրութեամբ ապագայն ապահովելու համար, Կաթողիկոս եւ Պատրիարք, եպիսկոպոսներ եւ մեծամեծք, Երուսաղէմ եւ Կոստանդնուպոլիս համաձայնեցան երեք կանոններ կազմել խորհրդակցութեամբ, եւ հռչակել հանդիսութեամբ 1726 օգոստոս 21' ին, Օրթոքէօյի խնդրակատար Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյն նաւակատեսցաւ թաթիւ։ Կարապետ Կաթողիկոսն ինքն ան-

ձամբ կարգաց երեք կանոնները, որոց առաջինը պատրիարքութեան ընտրելին, եւ երրորդը Աթոսները այլ եւս չի միացուելուն կը պատկանին: Իսկ երկրորդը հետեւեալն է. «Նրէ յայսմնէս ոք յանգնեալ համարձակիցի զաւսարհական ոք պապա եւ նազրւ անուամբ, եւ կամ այլ ինչ անուանակոչութեամբ ի Սուրբ քաղաքն Նոստադէմ վերակացու եւ գլխաւոր գործակալ առնել, եւ նորա զայլ-եւայլ նախապահս ցոյց տալ, յորմէ պատճառի վնասն Սբոյն Յակոբայ, այնպիսին քէ կարգաւոր իցէ եւ քէ աւսարհական, նզովեալ եղիցի»: Խնդիրն նիւթ հնար չէ ընել հայ-րապետական իշխանութեամբ եւ ժողովական համաձայնութեամբ եւ նշովքի կաշկանդմամբ հաստատուած կանոնի մը ոյժը. եւ զարմանալի է թէ ինչպէս յայտնի վճիռ մը մտադրութենէ վրիպեցնելով, եւ այլ ինչ անուանակոչութիւնն ալ նշովուած լինելը չը մտաբերելով, կրցան պապա, նազրւ, վիւիլ, դապգիմալ կոչումները, ներկայացուցիչ, կալուածապետ, մասակարար, համարակալ կոչումներու փոխարինել, եւ միեւնոյն արգիւշեալ եւ նշովեալ կարգադրութիւնը վերանորոգել: Երրորդ կանոնին մէջ գտնուող բացատրութիւնն ալ, որ որոշեալ լիցի ի Բիւսոնեական սուրբ հաւատոյս՝ ամենածանր պատիժի ներքեւ կը պահանջէ, բացարձակ լինել ինքնին իշխանութեան Սբոյն Արքուոյն Նոստադէմի, քաջքնութի տեղի չթողուր, եւ ամէն վարանում եւ կտակած կը փարատէ այդ վճիռին խտական իմաստին վրայ, եւ կը դատապարտէ նոր կանոնագիրին կողմէ հնարուած ձեւը:

ԺԱ.

Միեւնոյն սկզբունքը տիրած, եւ վերոյիշեալ կանոններուն ոյժն անյեղի պահուած է միշտ, եւ նոր նուիրագործութիւն ստացած է ներսէն- դուրսէն կոչուած խնդիրին առթիւ: Յովհաննէս Զմիւռնացի Պատրիարք կը վախճանի 1860 զեկտեմբեր 23-ին, սակայն իւր յաջորդը Նսայի Թալապի հաղիւ կ'ընտրուէր 1864 օգոստոս 14-ին: Այդ երկարածամասնակեայ պարապութեան պատճառն եղաւ ընտ-

րելին Միաբանութեան ներսէն կամ զուրսէն ըլլալուն խնդիրը: Դուրսէն ընտրելի տանկու խնդիրը զօրացաւ Կոստանդնուպոլսոյ աւագանոյն մի մասին մէջ, եկեղեցականաց ու մանց համամտութեամբ: Ներսէն ըլլալուն պաշտպան կանգնեցաւ Միաբանութիւնը՝ ազգայիններու հետ: Արդ այս խնդիրին պատճառ տուողը նոյն իսկ վերոյիշեալ օրինադրութեանց առաջին յօդուածն էր: Երեք ու կէս տարի տեւեց այդ խնդիրը, եւ միշտ Կարապետ Կաթողիկոսի նշովքներուն փաստն էր, որ կը յեղեղուէր. եւ վերջապէս այդ օրինական փաստն էր որ կը զօրանար, եւ նոր Պատրիարքը ներսէն կ'ընտրուէր: Խնդիրին տալն Մայրաթոսոյ հեղինակութիւնն ալ կը փնտռուէր, եւ Մատթէոս Ա. Կաթողիկոս առանձին կոնֆակով Կարապետ Կաթողիկոսի նշովքը կը նորոգէր: Ազգային Ընդհանուր Ժողովն ալ վերջիվերջոյ մտադիւր կը հնազանդէր Կարապետի նշովքնէն, եւ Մատթէոսի կրկնումներուն: Այդ միեւնոյն օրինադրութեան առաջին եւ երկրորդ յօդուածները տարբեր կերպով չեն կրնար կշռուիլ, եւ այն յարգանքը զոր 1864-ի Ընդհանուր Ժողովը բնծայեց այդ օրինադրութեան առաջին յօդուածին, պէտք էր որ 1913-ի Ընդհանուր Ժողովն ալ բնծայէր երկրորդ յօդուածին. եւ եթէ զանց ըրաւ կամ չմտաբերեց, ոչ իւր գործը օրինական կը գտնայ, եւ ոչ նոր կանոնագիրը կ'արդարանայ:

ԺԲ.

Սոյն սկզբունքը անգամ մըն ալ յայտնուեցաւ վերջին հայրապետական Կոնֆակով: Երրորդ Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքարանը իւրովի կանոնագիր մը կազմելու խորհուրդը յղացաւ, Նոստադէմի Միաբանութիւնը օրինական եւ սահմանադրական սկզբունքներու հիմնուելով, 1913 մարտ 4-ի նիստին մէջ պարագաները գննած եւ պաշտօնական դիտողութիւն ուղղած էր Կոստանդնուպոլսոյ, յառաջ բերելով մանաւանդ երկու կէտեր, որք են՝ Աթոսին պարապութիւնը, եւ տիրող Կանոնագիրին 85-րդ յօդուածը: Երրորդ դիտողութիւնը աննկատ թողուեցաւ, Աթոսոյն

Տնօրէն ժողովը հարկ տեսաւ սեպտեմբեր 5-ի հեռագիրով Միաբանութեան յայտնած դիտողութիւնները կրկնել՝ բայց Ընդհանուր ժողովը սեպտեմբեր 6-ի նիստին մէջ, ի տեղեկութիւն միայն կարգաւ զայն եւ նկատողութեան իսկ արժանի չսեպեց։ Տնօրէն ժողովը ատիպուեցաւ Միաբանութեան դիտողութիւնները անգամ մըն ալ յիշեցնել հոկտեմբեր 2-ի հեռագիրով։ Կեդրոնը կը նախատեսէ որ դիւրին պիտի չըլլայ իւրովի իւր որոշումը քաղեցնել Միաբանութեան դիտողութեանց դէմ, ե ոչ ալ պատճառաւորանալ բացատրութիւններով զայն պաշտպանել, ուստի հեկտեմբեր 19-ի պաշտօնագիրով Մայրաթոռին կը դիմէ, եւ բացարձակ արտօնութիւն կը խնդրէ իւր կամքին հսկողական Միաբանութիւնն ու միաբանները պատասխանատուութեան ու պատժոյ ենթարկել։ Կեդրոնը կը սպասէր Մայրաթոռոյ իշխանութեամբ զօրանալ. բայց այս անգամ ալ իւր անկախութիւնը հարգարարցաւ։ Մայրաթոռոյ Հայրապետը կը պատասխանէ կոտանդնուպոսոյ Կեդրոնին պաշտօնագիրին, եւ պատասխանը փութացնելու համար ուղղած երկրորդումին, 1914 փետրուար 14-ի կոնգակով, որ Արաբաս պաշտօնական ամսագիրի 1914 տարւոյ 198-200 էջերուն մէջ ալ հրատարակուած է։ Վեհափառ Կաթողիկոսը սոյն Կոնգակով ոչ միայն կը միտէ եւ կը զրնայ խնդրուած իշխանութիւնը կամ արտօնութիւնը, այլ եւ բացարձակ կերպով կը հաստատէ եւ կ'իւրացնէ եւ կը վաւերացնէ երուսաղէմի Միաբանութեանն առաջարկուած դիտողութիւնները. եւ հայրապետական բարձր իշխանութեամբ կը հռչակէ, թէ « Մեք ոչ համարիմք նպասակայաւմար եւ օգտակար նախ քան զընտրութիւնն պատրիարքի զինմանակն փափոխութիւնն մուծանել ի գործող կանոնադրութիւն վանուցն »։ Բնագիրին մէջ ընդգծուած են, նախ քան զընտրութիւնն պատրիարքի բռնակը։ Ասով Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը անգամ մըն ալ կը կրկնէ եւ կը հաստատէ Կարապետի նշովքները ու Մատթէոսի կրկնումները, եւ ամուր պահուած սկզբունքը, եւ կը վաւերացնէ Աթոռոյ պարագութեանն քաղուած դիտողութիւնը։ Միեւնոյն ատեն կը յիշէ 1888 տարւոյ Կոնստանդնուպոլիս 85-րդ յօդուածին հռչակած որոշումն ալ, եւ կը

հրամայէ թէ առանց երուսաղէմի Պատրիարքին եւ Միաբանութեան համաձայնութեան հնար չէ երուսաղէմի Պատրիարքութեան պատկանող Կոնստանդնուպոլիս փոփոխել։ Արդեւոր կեդրոնը Կաթողիկոսին կը դիմէր, նուրի իսկ ճանչցած կ'ըլլար Կաթողիկոսական Մայրաթոռոյ իշխանութիւնը եւ կատարեալ ձեռնհասութիւնը, առնուազն անոր ձայնը՝ իր բարձր եւ վերջնական իրաւարարի ձայնը ընդունած կ'ըլլար. ըստ այսմ պէտք էր խնդիրը փակել, կամ ճարտար կերպով մը մէջէն կլէր. սակայն ոչ մէկն ըրաւ ե ոչ միւսը, եւ մինչեւ իսկ ներշնչեալ հրապարագիրնեւրու գրկելով, Մայրաթոռ ալ մասին իրաւունքէ եւ իրաւասութենէ զուրկ ցուցնել աշխատեցաւ, հակառակ իւր նախաձեռնարկ խոստովանութեան։

ԺԳ

Միաբանութեան առաջարկած եւ Կաթողիկոսին հաստատած երկու դիտողութիւններէն առաջինը՝ ընդհանուր եւ տիեզերական օրէնագրական սկզբունք է, ամէն եկեղեցիներէ եւ հաստատութիւններէ ընդունուած եւ զործադրուած, թէ ի պարապուրեան Աթոռոյ մի՛ ինչ փոփոխեցի, կամ նորակերպեցի. ուրեմն Կաթողիկոսը շատ զօրաւոր հիման վրայ հաստատած է իւր բարձր որոշումը, զոր Մայրաթոռը Ռուսական Կայսերութեան առաջարկներուն դէմ ալ զորոշուած է։ Հայրապետը ցարգ եւս հաստատուն կը մնայ իւր որոշման վրայ, ինչպէս կը յիշուի 1914 յուլիս 8 թուակիր նամակին մէջ, թէ Նոր Կանոնագիր վանուց ըստ սրբաւոր Կոնգակին ունի մնալ անգործադիր ցընտրութիւն նոր պատրիարքի։ Ընդհանուր սկզբունք է թէ աթոռները իրենց զահականութեան մէջ անձնաւորուած կը ճանչցուն, եւ առանց անոնց կացութիւնը այլայլել ներեալ չէ, եւ աթոռին աւանդապահները կամ ի պապականութեան վարդները՝ չեն կրնար որեւէ փոփոխութեան յաւակնել կամ համակերպիլ։

Աւելորդ չըլլայ անգամ մըն ալ յիշել, որ երուսաղէմի Առաքելական Պատրիարքութիւնը նախապատիւ եւ նախամեծար է քան

Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքական Աթոռը իսկ Կեղրոնական Երեսփոխանութիւնն ու վարչութիւնը վերջիվերջոյ Կոստանդնուպոլսոյ Աթոռով կ'անձնաւորուին եւ անոր նախագահութեամբ եւ անոր ձեռքով կը դործեն, եւ չեն կրնար ոտնակոխ ընել եկեղեցական դերագահութեանց եւ իրաւասութեանց սահմանները: Երբոր Միաբանութիւնը զինքն անբաւական կը գտնէ փոփոխութեանց հաւանիլ, եւ կը յայտարարէ թէ Աթոռոյ պարտաւթեան տունն ոչինչ կրնայ նորակերպելիլ, եւ այդ մասին ուժգին կերպով իւր տեսակէտին վրայ կը պնդէ, կատարկապէս իւր պարտականութեան եւ օրինականութեան շրջանակին մէջ մնացած կ'ըլլայ:

ԺԳ

Ազգային Սահմանադրութիւնը Սուրբ Երուսաղէմի Վանաւց Կանոնադիրին յիշատակութիւնն ունի (Սահ. Յօդ. 17), բայց ուրիշ բացատրութիւն չունի, թէ ո՞րն է այդ Կանոնագիրը, եւ ուսկի՞ց բղխած, եւ ուսկի՞ց հաստատուած: Այդ լուծութիւնն իսկ բաւական է ցուցնել, թէ յիշուած Կանոնագիրը Երեսփոխանութիւնէ նոր կազմուելիք կանոնագիր մը չէ, այլ Սուրբ Երուսաղէմի սեփական, անկէ բղխած, եւ կանուխէն գոյութիւն ունեցած բան մըն է, որ իւր կազմութեամբ եւ սկզբունքներով հին է, այլ խրմբագրութեամբ կրնայ նորէն պատրաստուիլ, եւ Ազգային Ընդհանուր Ժողովին ներկայացուիլ: Բայց անոր մէջ Կեղրոնական Իշխանութիւնը նախաձեռնարկ հեղինակութեան դեր չունենար: Այդ սկզբունքը, որ ուղիղ է օրէնդադիտական մեկնութեամբ, կը բղխի սահմանադրական յօդուածներէն, եւ յայտնապէս վկայուած է տիրող Կանոնագիրէն, զոր նոյնինքն Ազգային Ժողովը 1880 հոկտեմբեր 10'ին, եւ 1888 մարտ 18'ին տեսած, քննած, եւ հաստատած է, եւ ընդունած է իբր տիրող Կանոնագիր, կամ կաթողիկոսական Կոնգրակին բառով, իբր գործող Կանոնադրութիւն: Այս Կանոնագիրներուն 100'րդ եւ 85'րդ յօդուածներուն համեմատ, Կանոնագիրի վերաբնութիւնը Միաբանական Ընդհանուր Ժո-

ղովով կը կատարուի, եւ Ազգային Երեսփոխանական Ժողովոյ կը մասնցուի ի վաւերացումն:

Եթէ ուրիշ որեւէ փաստ ալ չըլլար, եւ եթէ ցարդ բացատրուած փաստերուն որեւէ օրինական ոյժ զլացուէր, սոյն այս յօդուածը բաւական էր նոր Կանոնագիրին օրինական պահանջներուն համաձայն չըլլալն ակնհեւ հաստատել, եւ անոր ի նպաստ յառաջ բերուած ամէն փաստ կամ պատճառքանութիւն անհիմն եւ անպօր ցուցնել: Այս յօդուածով Ընդհանուր Ժողովն ալ ընդունած կ'ըլլայ, թէ Սահմանադրութեան կողմէն՝ Կանոնագիրի կազմութեան կամ հեղինակութեան մասին պահուած լուծութիւնը, պիտի մեկնուի եւ իմացուի, ինչպէս մենք ալ բացատրեցինք, այսինքն թէ Կանոնագիրը Երուսաղէմի սեփական եւ Երուսաղէմէ բղխած եւ Երուսաղէմի մէջ գոյութիւն ունեցած կարգադրութիւն մըն էր եւ է, որուն մէջ եթէ փոփոխութեան մտածանք հարկ ըլլայ, Երուսաղէմն է որ կը պատրաստէ եւ կը կազմէ, իսկ Կոստանդնուպոլիս կ'ընդունի եւ կը վաւերացնէ:

ԺԵ

Կ'ընդունինք թէ ընդունելու եւ վաւերացնելու իշխանութիւնը կ'ենթադրէ զիստութիւն ընելու եւ բարեփոխութիւն առաջարկելու իրաւունքն ալ: Բայց այդ ենթադրութիւնը ոչ երբէք կրնայ տարածուիլ մինչեւ այն կէտը, որ Երուսաղէմը չլսելով եւ անոր հետ չբանակցելով կանոններ շինուին եւ հաստատուին եւ գործադրութեան բանադատուին, մինչեւ իսկ անոր Աթոռին պարտաւթեան տունն, իբր թէ Երուսաղէմի Աթոռին գոյութիւնն ալ վերջացած ըլլար:

Ընդհակառակն ինչ որ ցարդ բացատրուեցաւ լուսաւոր կերպով կ'ապացուցանէ, թէ այդպիսի տարօրինակ ընթացք մը՝ կը խախտէ եկեղեցական զստակարգութիւնը, հոկոսակ է Ազգային Սահմանադրութեան հոգւոյն եւ տառին, մերժուած է պատմական փաստով, հերքուած է հայրապետական նըզովքով, զատապարտուած է կաթողիկոսա-

կան կոնգակով, անտեղի ցուցուած է եկեղեցական օրէնքով, եւ նոյնինքն Ազգային Երեսփոխանական Ժողովին նախընթաց գործերով եւ յայտնի որոշումներով՝ օրինական պահանջներու անհամաձայն հռչակուած է: Կը կարծենք թէ աւելի երկարելու պէտք չմնար ապացուցանելու մեր յայտարարութեան առաջին կէտին ճշմարտութիւնը, թէ նոր Կանոնագիրը օրինական պահանջներու համաձայն չէ: Բայց նոյնչափ յայտնի պիտի տեսնուի երկրորդն ալ, թէ նոր Կանոնագիրը իւր զիտած նպատակին յարմար չէ:

ԺԶ

Երբոր Առաքելական Սուրբ Աթոռոյ մը, Սուրբ Տեղեաց պահապան Միաբանութեան մը, ազգային դարաւոր իրականաց պաշտպան մարմինի մը, քրիստոնէական հոգւոյն եւ եռանդեան սատարող հաստատութեան մը, ազգային Ուղղափառ Եկեղեցւոյն պայծառութեան սահմանուած կազմակերպութեան մը վրայ կը խորհուի, բնական էր որ հոգ տարուէր այնպիսի կարգադրութիւններու, որոնք նկատի ունենային կրօնաւորական կարգապահութիւնը, եկեղեցական պաշտօնավարութիւնը, բարոյական հոգին, զարգացման պահանջները, ազգային ուղղութիւնը, մէկ խոսքով՝ ընդհանուր բարեկարգութիւնն ու պայծառութիւնը: Նոր Կանոնագիրը սառնց ամէնը զանց կ'ընէ, եւ հազիւ թէ երկու բառով անցողակի ակնարկ մը կը տեսնուի իւր 19'րդ յօդուածին մէջ: Նոր Կանոնագիրը ոչ Ազգ կը մտածէ եւ ոչ Եկեղեցի, ոչ հոգեւորականը եւ ոչ բարոյականը, այլ լոկ դրամականը, եւ միայն դրամականը, եւ այն ալ ոչ թէ Երուսաղէմը անտեսադիտական եւ խնայողական տեսակէտէն ամուր հիման վրայ կանգադելու համար, այլ պարզապէս Աթոռն ու Միաբանութիւնը իրեն բնիկներէն օտարացնելու, եւ վարձկաններու ձեռք անցնելու եւ ծախքը չատցնելու համար: Այդպէս հիմնական եւ նախնական կերպով, կամ ինչպէս կ'ըսեն՝ ի նախընթացէ, նոր Կանոնագիրը բազմացուած նպատակէն կը հեռա-

նայ, եւ իւր զիտած կամ զիտել տուած կամ զիտել ենթադրուած նպատակին անհամաձայն կը զանուի:

Կանոնագիրին ամբողջ յօդուածներէն բաւական թիւ մը կրկնուած են 1880'ի եւ 1888'ի կանոնադրութիւններու յօդուածներուն, որոնք ոչ նոր գիւտի մը արժանիքը կը ներկայեն, եւ ոչ ապահովութեան առաւելութիւն կը բերեն. եւ անոնց վրայ անդրադառնալ աւելորդ է. ուստի անտեսադիտական եւ դրամական տեսակէտէն միայն կ'ուզենք նկատի առնուլ նոր Կանոնագիրը, որպէսզի մօտէն շօշափել տանք իւր նպատակին յարմար չըլլալը:

ԺԷ

Նոր Կանոնագիրին կազմած նոր ձեւը հետեւեալն է.

1. — Պատրիարքը, Միաբանութիւնը եւ միաբանները զրկել եւ կապուել ամէն անտեսական ձեռնհասութենէ եւ գործունէութենէ եւ մասնակցութենէ:

2. — Այդ մասին ամէն ձեռնհասութիւն վերապահել Երուսաղէմայ հակալուծի յարուկ մարմին ըլլալու սահմանուած եւ հինգ տնդամէ բազկացած խնամակալութեան մը, Կեդրոնական Վարչութեան խառն Ժողովոյ վերին հակողութեան ներքեւ: Բայց աւելորդ չըլլայ զիտել տալ, թէ խնամակալութեան կազմութեան համար յօդուած չկայ. եւ այդ կարգադրութիւնը, որ հիմնական ըլլալու սահմանուած է, ծանօթութեան մէջ նետուած է. մինչ յայտնի է թէ ծանօթութիւններ պաշտօնական արժէք հունին բնաւ: Ըստայսմ նոր կարգադրութիւնը իւր հիմէն խախտուած կ'ըլլայ. զի ըստ ենթադրութեան՝ այս խնամակալութիւնը պիտի ըլլայ, որ Կոստանդնուպոլիս նստելով Երուսաղէմը անտեսապէս պիտի կառավարէ:

3. — խնամակալութենէն եւ խառն Ժողովէն զատ, Ազգային Երեսփոխանութիւնն ալ ուղղակի պիտի հսկէ Միաբանութեան թէ անտեսական եւ թէ վարչական գործառնութեանց վրայ. եւ առ այս ներկայացուցիչ մը պիտի ունենայ իրմէ ընտրուած եւ Երուսաղէմ նստող, ամէն գործի խառնուող, ամէն

ժողովներու, ընդհանուր ըլլան թէ մասնաւոր, ներկայ եղող եւ վճռական ձայն ունեցող. մինչ էջմիածնի Կայսերական Պրոկուրորն անգամ նիստերու ներկայ ըլլալու իրաւունք չունի:

4. — Խնամակալութենէ ընտրուած եւ վարչութենէն հաստատուած անտեսական մարմին մը պիտի կազմուի Երուսաղէմի մէջ, իրենց նիւղին յատուկ ձեւնաւորութեամբ օժտուած հմուտ անձերէ բաղկացած, որով հեռացուած կ'ըլլան միաբանները, քանի որ անոնց ենթադրեալ անհատութեան վրայ հիմնուած է նոր Կանոնագիրին բոլոր կազմածը:

5. — Տնտեսական մարմինին մէջ կը մտնեն. կալուածատէս, մատակարար, համարակալ, զանձապահ, եւ ասոնց տրամադրութեան տակ անհրաժեշտ պաշտօնականներ. թիւը անորոշ եւ ըստ կամաց ամսան թողուած:

6. — Յիշուած չենք գտներ որ Խնամակալութեան անդամներ վճարուած ըլլան, բայց ըսուած է թէ ներկայացուցիչը, եւ չորս անտեսական վարիչները, եւ անոնց ենթարկեալ պաշտօնականները Վանքի երեւմտացոյցին մէջ նշանակեալ թոշակներով վճարուած պաշտօնականներ պիտի ըլլան: Ներկայացուցիչին ենթարկեալ յատուկ պաշտօնեայ մը թէ եւ յիշուած չէ, բայց ամսօրեայ տեղեկագիրներ եւ շարունակ թղթակցութիւններ՝ գոնէ քարտուղարի մը տեղ պիտի բանան, որով երուսաղէմի անտուկը պիտի բեռնաւորուի առնուազն տասը պաշտօնականներու թոշակներով, եւ ուղեւորութեան եւ բնակութեան եւ սնունդեան ծախքերով:

ԺԸ

Նոր Կանոնագիրին անտեսական գործողութիւններուն ալ ընդարձակ բաժին մը նուիրուած է բազմաթիւ յօդուածներով, զորս կ'ուզէինք վերլուծել, այլ կը վախճանք ձանձրոյթ պատճառել. սակայն ինչ ինչ կէտեր ալ բոլորովին լուել անհար է, զի Կանոնագիրին որչափ գործնական եւ նպատակայարմար ըլլալը այդ մանրամասնութիւններէն պէտք է եզրակացուի: Տնտեսական Մարմինը ամենայն ինչ է Վանքին

մէջ. իրեն կը պատկանին կալուածներ, եկամուտներ, նուիրատուութիւններ, բոլոր գոյքեր, հարկաւ եկեղեցւոյ սպասներն եւ անօթներն ալ, եւ Վանքին բոլոր հարստութիւնը: Ինքն պիտի հոգայ անունդ, զգեստեղէն, վառելիք, լուսավառութիւն, թուշակներ, եւ ամբողջ երեւմտաք եւ զարգացում: Տնտեսական մարմինը ուսումնական նին ալ պիտի խառնուի, Պատրիարքն այլեւս զարդ մըն է. վտանգի որեւէ ժողովական նիստ օրինաւոր պիտի չըլլայ, եթէ ներկայացուցիչը ներկայ չըլլայ: Եւ որովհետեւ միակ անձնաւորութիւն է, անոր հիւանդութեան կամ բացակայութեան կամ կամայականութեան պարագաներուն՝ պէտք պիտի ըլլայ նիստերը դադարեցնել: Տնտեսական Մարմինը իւր ձեռքը պիտի աւնէ վարժարանը, թանգարանը եւ տպարանը, վտանգի ինքը պիտի որոշէ ծախքերը: Երեւմտացոյցը նախընթաց երկրորդ վեցամսեային սկիզբը պիտի կազմուի, կրօնական մասն իսկ անտեսական նին պիտի յանձնուի. երեւմտացոյցը պիտի երթայ Խնամակալութեան, անկէ Խառն Ժողովոյ, անկէ Ընդհանուր Ժողովոյ. մինչեւ դեկտեմբեր 15 ամէն բան պիտի աւարտի որ յունուար 1'ին գործադրուի: Շատ մը մասնաւորութիւններն ալ կան զանձամանց եւ վճարմանց ձեւերուն, բացառիկ ծախքերուն եւ երեւմտացոյցի գործադրութեան վրայ. վերջապէս մուտքի եւ ելքի, սովորական եւ արտակարգ գլուխներու ցուցակ մը կը փակէ այդ մանրամասնութիւնները: Գաղափարացեալ մասին ալ կը հրամայուի ձրի բնակութիւնները եւ ծախքերը հետզհետէ սեղմել մինչեւ ջնջուին:

Միայն ազգային սեփականութեանց եւ իրաւանց մասին խօսք չկայ, եւ որովհետեւ ամէն միջոցներ անտեսական մարմինին կը փոխանցուին, եւ Աթոռ ու Միաբանութիւն ամէն ձեռնհասութենէ կապտուած, իրրեւ զարդ կամ իրրեւ օտար կը մնան, հետեւանքը պիտի ըլլայ որ ազգային ամէնէն կենսական շահեր պիտի յանձնուին այնպիսի անձերու, որոնք ոչ գործը զիտեն, ոչ տեղեկութիւն ունին, ոչ ձեռնհասութիւն կը վայելն, եւ ոչ խնդիրին բնութիւնը կը ճանչնան: Ահա ա՛յս է ազգային շահերն ու պատիւը, Հայ

եկեղեցին եւ Սուրբ Երուսաղէմը պաշտպանելու համար մտածուած մեծ ծրագիրը :

ԺԹ

Կանոնագիրը վերլուծելէն ետքը, անոնց մասին ինչինչ զիտողութիւններ ընել ուղելով, նախ պէտք է հետեւցնենք թէ, Կանոնագիրը ծրագրողներ եւ հապճեպ հաստատողներ այնպէս կարծած պիտի ըլլան, թէ Երուսաղէմի մէջ ոչ տոմար կայ եւ ոչ պաշտօնեայ, եւ թէ հաշուակալութեան ամենատարրական կէտերն ալ անծանօթ մնացած են Ս. Աթոռին մէջ : Մէկ խօսքով ծրագիր շինողներ անգիտակ եղած կամ անգիտակ ձեւացած են, կամ այնպէս պէտք է համարուին : Սակայն իրենց եւ հանրութեան ապահովութեան համար կը յայտարարենք, թէ Երուսաղէմ տնտեսական ամէն պաշտօնեաներն ալ ունի, կալուածապետ, շինուածապետ, վարձընկալ, մատակարար, հանգրձապետ, հաշուակալ, գանձապահ, եւ երեւմտից տեսուչ, եւ մասնաւոր տեսուչներ Վանքի մէջ՝ վարժարանի, տպարանի, մոմատան եւ մառանի, եւ Վանքէ դուրս՝ Բեթղէմ, Յոպպէ, Ռամէ, Լաւողիկէ, Վերիտոն, Դամասկոս եւ Կոստանդնուպոլիս, որ է Պատրիարքական Փոխանորդը : Կան եւս գործակալներ եւ հոգաբարձութիւններ ուր ուրեք որ սաղիմապատկան կալուածներ կը գտնուին :

Ասոնց ամէնքը ամէն ամսու վերջ հաշիւին կը ներկայեն առանձինն տետրով, որ Հաշուակալութեան Դիւանին մէջ օրհաշիւի եւ մայր տոմարի կ'անցնին. եւ 1880'էն առդին կրկնատումար ոճով մայր հաշիւներ կը գտնուին Դիւանին մէջ, խնամով պահուած եւ պէտք եղած տեղեկութիւնները պարունակող : Հետեւաբար բոլորովին անհարկի եւ աւելորդ աշխատանքներ են ասոնց ամէնը նորէն հաստատելու մարմանով մէջտեղ ելլալը, եւ բաց դուռերը բռնազրօսելու նման աւելորդ ճիգերը : Տնտեսական գործողութիւնները կը կատարուին ընդհանրապէս պահանջուած ձեւերով, մէկը կը հաշուէ, երկրորդը կը քննէ, երրորդը կը հրամայէ, չորրորդը կը

վճարէ : Ասոնց ամէնուն վրայ կայ Պատրիարք մը, որ իւր զիրքովը եւ փորձառութեամբը եւ ձեռնհասութեամբը եւ եկեղեցական ազդեցութեամբը՝ շատ աւելի կրնայ հսկել եւ ներդրածել, քան Կոստանդնուպոլիսէն զրկուած աշխարհական ներկայացուցիչը : Պատրիարքի անձին ազդելիք վստահութեան համար ալ կ'ուզենք յիշել տալ, որ Պատրիարքն ալ ուղղակի նոյն այն Ազգային Ժողովէն ընտրուած է, որ ներկայացուցիչին ընտրողը պիտի ըլլայ : Հետեւաբար նոր Կանոնագիրին ծրագրած զգուշաւորութեան ձեւերը նորութիւններ չեն ներկայցեր, եւ նորութիւններ ալ պիտի չարտագրեն :

Ի

Նոր Կանոնագիրին միակ նորութիւնը պաշտօնները եւ պաշտօնավարութիւնները միաբաններուն ձեռքէն առնելով աշխարհականներու ձեռք յանձնելն է : Բայց ի՞նչ վստահութիւն կրնայ ըլլալ օտարներու ուղղամտութեան վրայ, երբ կ'ուզուի միաբաններուն ընթացքը իր անուղիղ նշաւակել : Ի՞նչ վստահութիւն կրնան ներշնչել աշխարհականները, երբ եկեղեցականները կը դատաւիտուին : Կոստանդնուպոլսոյ պատրիարքարանին առջեւ շարունակ կ'ելլեն, եւ հանրային կարծիքին առջեւ կը վխտոն՝ աշխարհական պաշտօնեաներու եւ խորհուրդներու եւ հոգաբարձութիւններու վրայ յայտնուած կասկածները, կրկնուած մեղադրանքները եւ հաստատուած զեղծումները : Չմոռնանք զանազան ընկերութեանց վրայ պատմուած արարքները : Արդ ո՞ր հոգին, ո՞ր զգացումը, ո՞ր սկզբունքը կրնայ առաւելութիւն տալ աշխարհականին՝ եկեղեցականէն աւելի, կամ օտարին՝ միաբանէն աւելի : Մարդկային իմաստութիւնն էլ զատ, աւետարանական իմաստութիւնն ալ կը վկայէ, թէ վարձկան պաշտօնեայն ընական բերմամբ զեղծումի միտեալ է, եւ հաւատարմութենէ զուրկ է ընդհանրական մեծատարմութեամբ : Մեր պարագային մէջ ալ, որչափ ալ միաբանները հոգւով պաղած, եռանդէ մարած, եւ Վանքէն ձանձրացած ենթագրուին, վերջապէս ունակական եւ դատարար

բակական կապ մը ունին Աթոռին եւ Վանքին հետ. անոր շուրջը համակրութիւն մը տածած են սկիզբէն, կեանքերնին անոր հետ միասնացած են, ակնկալութիւննին անկէ կը սպասեն, ապագանին անոր վրայ կը հիմնեն, եւ հնար չէ որ համակրութիւն մը չզգան Աթոռին եւ Վանքին վրայ, եւ անոր օգուտը չմտածեն, եւ փութաճանութիւն մը եւ հոգածութիւն մը չգնեն: Նոյնիսկ երբ իրենց անձնական օգուտը կը հոգան, Վանքի զարգացումը, բարի համբաւը, յաջող վիճակը, Աթոռի պայծառութիւնը, միեւնոյն ժամանակ միարաններու համար ալ անհատապէս նպաստաւոր կէտեր են: Իսկ աշխարհականը որ ոչ կոչումի եւ ոչ ապագայի զգացումով պիտի դործէ, այլ ուրիշ գործ չգտնալուն համար յանձնառու պիտի ըլլայ ընտանեկան շրջանակը թողուլ, կամ թէ այն ալ հոսեր կապկոյտ Նրուսաղէմ՝ զալ, ուրիշ նպատակ պիտի չունենայ, բայց եթէ քանի մը տարի մնալով պաշտօնէն օգտուելով, մինչեւ որ լաւագոյն գործ մը գտնայ, կամ օգտուածէն բաւականանալով տեղը դառնայ: Նրուսաղէմ, Սուրբ Տեղիք, Եկեղեցի, Ազգ, Աթոռ, Միարանութիւն, այնպիսեւոյն համար աննշանակ կէտեր են՝ անձնական շահին բաղդատութեամբ: Հետեւաբար ոչ մի փաստ եւ ոչ մի վստահութիւն չներշնչեր նոր կանոնագիրի նոր ծրագիրը:

ԻԱ

Կարեւոր է եւս փնտռել թէ ի՞նչպիսի անձեր պիտի կարենան կոչուել այդ տասն եւ թերեւս աւելի պաշտօններու: Յայտնի է թէ գործը յաջող, դիրքը լաւ, կարողութիւնը շատ, յաջողութիւնը մեծ՝ անձեր յանձն պիտի չառնեն իրենց տեղը թողուլ, եւ Նրուսաղէմի Վանքին մէջ, չըսեմք աննշանակ, գոնէ սովորական կարգէ պաշտօններ ստանձնել. ոչ միայն պաշտօնին բնութիւնը հրապուր մը չներկայեր, այլ տեղն ու կենցաղն ու մթնոլորտն ալ գրգիռ չեն զարթուցաներ: Հետեւաբար այնպիսի միջակութիւններ պիտի յառաջ անցնին, որ ոչ մէկ հանգամանքով, ոչ զգացումով եւ ոչ կարողութիւնով, չեն գերազանցեր զանուած միարանները:

Հոգեւորական զգացումն եւ հոգեւորական ունակութիւնն իսկ պիտի պակսին այնպիսիներուն, եթէ հետեւինք այն անուններուն, որ յիշուեցան երբ ընտրելիներու խօսքեր կը դառնային, որոնք կրօնական սկզբունքէ եւ զգացումէ իսկ զուրկ էին, երբ կրօնական Հաստատութեան մը պայծառութեան կը սահմանուէին:

Արդէն առաջին քայլն ալ բաւական է իբր նմոյշ ծառայել: Ընդհանուր ժողովը ներկայացուցիչ մը ընտրելու համար երկարատեւ ասդին անդին զլուխ զարնելէ ետքը, լոկ կէս քուէի առաւելութեամբ ձեռքը դրաւ տեսական Բանասէրի մը վրայ, մինչ անոր պաշտօնը պիտի ըլլար կրօնական եւ վարչական, մատակարարական եւ հաշուական բազմակողմանի ասպարէզը, յուսալով թերեւս որ բանաստեղծական թախչներ կարենան աննշանակ կարծուած մարմինի մը հրաշալի յարութիւն պարգեւել: Բայց անոր իսկ աչքին հրապուր չընծայեց լաւ ամսաթուակը, չուզեց իսկ գործին ուսումնասիրութեան ձեռնարկել, եւ նախընտրեց չուսով հեռանալ. այնչափ տալանոր հրեւցաւ իրեն տրուած պաշտօնը: Եթէ ներկայացուցիչին գործը այսպէս, ի՞նչ պիտի կարենանք ըսել միւս պաշտօնականներու ընտրութեան համար, բայց եթէ ունենալ պաշտօն չգտած, անգործ մնացած, փորձի մէջ ձախողած, անպէտ տնձերու խումբ մը, որոնք յանձնառու պիտի ըլլան, գոնէ ժամանակ մը, Նրուսաղէմի տարաշխարհիկ պաշտօնավարութիւնները կատարել: Ահա ասոնք են որոնց նոր կանոնագիրը կ'ուզէ յանձնել, ոչ միայն հաշուակալութեան կամ մատակարարութեան պաշտօններ, այլ Վանքին զարգացման, Աթոռի պայծառութեան, գանձուց պահպանութեան, եւ ուսումնական յառաջդիմութեան բարձր եւ փափուկ գործերը: Անգամ մըն ալ կը կրկնենք, թէ ծրագրուած կանոնները երբեք նպատակին յարմար չեն:

ԻԲ

Օգտակար կը սեպենք եւս զնոյն թէ այդ անպտուղ ձեռնարկը քանի՞ պիտի նստի

Երուսաղէմի վրայ: Ներկայացուցիչին համար 50 օսմաննան ոսկի ամսաթուղակ խօսուելէ սկսաւ, եւ վերջապէս Վարչութիւնը 30 օսմաննան ոսկիի գոհացուց ընտրեալը: Այդ համեմատութեամբ զոնէ 10' տկան ոսկի պիտի յատկացուի միւս չորսերուն, որք են կալուածապետ, հաշուակալ, մատակարար եւ գանձապահ, եւ զոնէ 10' տկան ոսկի անոնց օգնականներուն, եւ ահա ամսական 160 ոսկեոյ ծախք մը Կանոնադիրին զօրութեամբ, որ կը գումարուի տարեկան 1920 ոսկի օսմաննան: Աւելցնելով ուղեւորութեան, բնակութեան եւ անդեան եւ ուրիշ պարագաներու համար առ նուազն 280 ոսկի, ահա ռենցանք տարեկան 2200 լիւր օսմաննան գումարի ուելորդ ծախք մը վանական սընտուկին վրայ ծանրաբեռնուած, երբ նոր Կանոնադիրին նպատակն էր խնայողութիւն եւ չտրուողութիւն: Թերեւս յուսացուէր այդչափ ծախքով մեծագոյն զեղծումներուն առջեւն ալ տանել: Եւ ձեռնարկած եմ, եւ մասամբ կեդրոնին ալ հաղորդած եմ, Երուսաղէմի եկեմտական կացութեան վրայ ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը, որպէսզի անցելոյն հետազոտութեամբ միտքերը լուսաւորուին եւ ապագայն ծրագրուի: Եւ համոզում գոյացուցի, եւ տեղեկագիրը կարգացողներն ալ համոզում պիտի գոյացնեն, թէ Վանքին կամ Միաբանութեան վրայ սովորաբար մեղադրուած զեղծումները, ամենէն սաստիկ ենթադրութեան մէջ, Կանոնադիրով բարդուելիք ծախքին մէկ տասներորդին չեն հասնիր:

Արդ բոլորովին յետսամիտ դրութիւն մը եղած պիտի ըլլար, մէկը շահելու համար տասը կորսնցնել. բայց այդ մէկը շահելու ենթադրութիւնն ալ կեղակարծ է. զի խօսուած զեղծումները պիտի չլինէին, եւ միաբաններու մէկ զեղծումին տեղ վարձկան օտարներ՝ երկուք եւ երեք եւ աւելին ալ ընկու հաւանականութիւնը կ'ընծայեն: Թո՛ղ վկայեն աշխարհական պաշտօնէից զեղծումներու մասին՝ ազգային շրջանակի մէջ լսուածները եւ գրուածները: Այժմ միաբան պաշտօնեաներ տարեկան 10 կամ 15 ոսկեոյ տարեթուակով նոյն պաշտօնները կը վարեն. միանգամայն հոգեւորական ծառայութիւն-

ները կը կատարեն, Վանքն ու եկեղեցիները չէն կը պահեն, ուխտաւորները կը մխիթարեն: Կանոնադիրը կ'երեւակայէ միաբաններն ալ առատապէս գոհացնել. բայց երբ ասոնք տեսնեն աշխարհականներուն լիաթոշակ վարձատրուիլը, իրենք ալ անշուշտ իրենց համար աւելի վարձքեր պիտի պահանջեն, եւ ինսամակալութիւն եւ Վարչութիւն պիտի ստիպուին օրինաւոր ճանչնալ անոնց պահանջները, եւ նոր բեռեր բարդել Վանքին վրայ: Ահա՛ թէ ուր կը տանի նոր Կանոնադիրին անգործական եւ անխորհուրդ դրութիւնը: Ուրիշ բան՝ եթէ նոր Կանոնադիրը նոր ոսկեհանք մը կամ ոսկեոյ նոր գոնձատուն մը պիտի դնէ իւր պաշտօնեաներուն տրամադրութեան ներքեւ:

Փակագիրծով մը աւելցնենք թէ Ղեւոնդ վարդապետի վերագրուած մեծ զեղծումները հետեւանք են ընդարձակագոյն շրջանակի մէջ կատարուած վաճառմանց եւ գնմանց եւ չինութեանց, որ տեղի պիտի չունենային եթէ կեդրոնը ժամանակին զանց ըրած չլլար եկեմտացոյց հաստատել եւ լրացնալ հաշուեցոյց վաւերացնել:

ԻԳ.

Մեր զխտողութիւնները դեռ կրնայինք ընդարձակել, բայց կ'ուզենք ամփոփել: Ընդհանուր կերպով ամէն մատակարարութեանց մէջ երկու բաժիններ կ'որոշուին. գործողութիւն եւ հսկողութիւն. պաշտօնէութեան մի մասը կը գործէ, եւ միւսը կը քննէ եւ կը հսկէ: Սահմանադրութիւն եւ հին Կանոնադիր այս հիմնական դրութեան վրայ կը քայլեն. Երուսաղէմ կը գործէր, Կոստանդնուպոլիս կը հսկէր: Երբոր այդ ներդաշնակ կացութիւնը կը խանգարուի, եւ այն որ պիտի հսկէ՝ գործող կը դառնայ, ո՛վ պիտի հսկէ գործող Կոստանդնուպոլիսին վրայ: Պէտք էր որ նոր Կանոնադիրը նոր կեդրոն մըն ալ ստեղծէր, նոր գործողին վրայ հսկելու՝ զի ցորչափ Կոստանդնուպոլիս է, որ իւր ինսամակալութեամբ եւ իւր անուանած պաշտօնեաներով կը գործէ, Կոստանդնուպոլիս ինքն մասնակից եւ գործակից եւ հաւատարմապէս պատասխանատու կը նկատուի եղած մատակարարութեան. հսկող

լինելը կը վերջանայ, եւ գործող կը դառնայ։ Այս դիտողութեան վրայ ուրիշ մըն ալ աւելցնենք։ Երուսաղէմի անտեսական գործերը սերտ առնչութիւն ունին հոգեւորական պարագաներու հետ։ Հասոյթներու մի մասը ուխտաւորական արդիւնքներ են, եւ ուխտաւորը իւր նուէրը յանձնած ասէն, օրհնութիւն եւ աղօթք եւ հոգեւորական մխիթարութիւն կ'ափնկալէ։ Եթէ ամէն զանձուհիներ աշխարհական պաշտօնէութեան պիտի անցնին, արդեօք հոգեւոր մխիթարութիւններն ալ անոնք պիտի բաշխեն։

Դիտողութիւն մի եւս։ Երուսաղէմի արդիւնքներուն պաշարներութիւնները ցրուած են. եկեղեցիներ, սրբավայրեր, տեսչութիւններ բաւական թիւ մը կը կազմեն, եւ իւրաքանչիւրը արդիւնքներու զանձուհի մէջ զեր ունի։ Արդեօք ասոնց իւրաքանչիւրին մէջ ալ մէկ աշխարհական պաշտօնեայ պիտի գրուի։ Այդ առթիւն տասն պաշտօնեաներութիւն անբաւական է, եւ մինչեւ քսան եւ աւելի բարձրացնելու է վճարեալ աշխարհականներութիւնը, որ է ըսել եւսքանգեւա ծանրաբեռնել այն անտուկը, որուն խնայողութեան համար կը կազմուի այդ նոր Կանոնագիրը։ Իսկ եթէ նոր Կանոնագիրի նոր պաշտօնեաները Երուսաղէմի Դիւանին մէջ նստելով տոմար եւ արձանագրութիւն կազմելու սահմանուած են, ուրեմն գործնականապէս անմասն պիտի մնան մատակարարական գործերէ։ Պէտք է զիտնալ թէ այսօր ալ Աթոռին մէջ տոմարական եւ գրադրական գործերը աշխարհական պաշտօնեաներու յանձնուած են, եւ Երուսաղէմի հաշուակալութեան եւ քարտուղարութեան համար աշխարհական պաշտօնեաներ կը գործածէ Աթոռը իւր ձեռքին տակ, բայց ոչ իր գլխուն վրայ։

ԻՊ.

Նոր Կանոնագիրին արամագրութեանց՝ նպատակին անհամապատասխան ըլլալուն մասին դիտողութիւնները, մինչեւ հիմայ պահեցինք արտաքին շրջանակին մէջ. բայց այն ներքին մաս մըն ալ ունի, զոր պէտք է մոռացութեան տալ։ Նոր Կանոնագիրը ծրագրողներ Երուսաղէմի Պատրիարքութիւն լսած

տառնին, իբրեւ տիպար իրենց աչքին առջեւ ունեցած են Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութիւնը, որ պարզապէս պաշտօնատուն մըն է, ուր առտուն պաշտօնեաները կը մըտնեն եւ երեկոյին կը մննին. ոչ կենակցութիւն ունին եւ ոչ միաբանութիւն, եւ իւրաքանչիւրը՝ եկեղեցական ըլլալ թէ աշխարհական, ինքնիրեն անկախ կեանք կը վարէ։ Ծրագրողներ չեն մտածած եւս թէ Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը վանք եւ վանական կեանք ունի, եւ միաբան եւ միաբանութիւն կը պարունակէ։ Այդ վերջին կացութեան զազաւարը չկրնար քաղուիլ պաշտօնատունէ մը, այլ մերձաւորապէս ընտանեկան տունէ մը։ Տուներու մէջ իշխանութիւնը հայրական է եւ ոչ պաշտօնական, յարաբերութիւնները բնական են եւ ոչ ձեւակերպական, կանոնները զգացումէ կուգան, եւ ոչ արհեստական ծրագրի։ Հօր եւ զաւկի, եղբոր եւ եղբոր յարաբերութիւններն են, որ վանքի մը մէջ կը տիրեն։ Բարոյական կապ մը, բարոյական կեանք մը, բարոյական պահանջ մը, բարոյական նպատակ մը իրարու կը միացնէ վանական միաբանութիւնը։ Այդ կացութիւնը պահելու համար ալ պէտք է որ գործողներ համախել ըլլան, վարիչներ միատարր ըլլան, աշխատողներ միատեսակ ըլլան, ներքնապէս եւ արտաքինապէս միաբան ըլլան. մէկ խօսքով, պէտք է զուտ եկեղեցական հաստատութիւն մը իրօք եկեղեցական ըլլայ, եւ իր բնութիւնը չկորսնցնէ, որ գոյութիւնը չվստնագուի։

Այս սկզբունքը հնաւանդ եւ հաստատուն է ամէն եկեղեցիներու եւ հաստատութիւններու մէջ, ընդունուած է ամէն դարերու եւ երկիրներու մէջ, պահուած է ամէն ազգութիւններէ եւ զաւանուութիւններէ։ Աշխարհականներով վանականութիւն կազմելու, աշխարհականներով վանքեր կառավարելու ծրագրերը, դեռ աշխարհի մէջ նախնիթաց մը չունին։ Մեզի էր պահուած արդեօք այդ երեւակոյական դրութիւնը գործնականին մէջ փորձելու իմաստութիւնը։ Եղան պետութիւններ որոնք վանական միաբանութեանց դրութիւնը չսիրեցին, բայց ուղղակի վանականութիւնը չնջեցին, եւ ոչ թէ վանքերը վանք պահելով աշխարհականներու յանձնեցին։

ԻԵ

Չգիտցող չկայ որ Երուսաղէմի Սուրբ Տեղեաց մէջ՝ երեք ազգութիւններ ճանչցուած են իբր իրաւունքի եւ իրաւասութեան տէր, եւ հաւասարապէս արտօնեալ եւ ծանուցեալ կացութիւն կը վայելին: Երեք ազգութիւններն ալ անձնաւորուած են իրենց Պատրիարքներով, որք բարձր եւ պատկառելի եւ լիազօր զիրք կը վայելին, եւ այսպէս ճանչցուած են իրարու յարաբերութեանց մէջ եւ Կառավարութեան եւ հանրութեան առջեւ: Անոնց ձեռքովն է որ գործեր կը կատարուին, անոնց յայտարարութեամբ է որ խնդիրներ կը լուծուին, անոնց ստորագրութեամբ է որ ամենայն ինչ կը վաւերանայ, անոնց անուանով է որ ստացութիւններ կը պաշտպանուին եւ կը շահագործուին: Այս զիրքին հետեւանքն է որ երեք Պատրիարքներ փոխադարձաբար կը մեծարուին, եւ հանրութեան առջեւ հեղինակութիւն կը կազմեն: Եթէ այդ զիրքը խախտի, ոչ միայն հաւասարութիւնը կը վերջանայ, այլ եւ իրաւունքներ կը վերտանգուին: Ինչպէ՞ս կարենայ այնուհետեւ Հայ Պատրիարքը զիմադրել այն մրցումներուն, որ միւս Պատրիարքներէ կը գրգռուին: Նոր Կանոնադիրը ծրագրողներ, եւ ոչ իսկ միտքերնէն անցուցած են այդ պարագաները, ազատէ՞նչ պիտի խղճատրէին այնչափ ստորնացնել Երուսաղէմի Պատրիարքը, որ ենթարկուած ըլլայ օտար աշխարհականի մը քմահաճոյքին կամ անհատական կամքին, որ իրեն գէ՞մ բողոքներ կարենան ըլլալ նոյն աշխարհականին, որն որ իրաւունք ունենայ արգելիչ միջոցներ ձեռք առնել իրեն գէ՞մ: Պատրիարք մը որուն ոչ մի գործը ոյժ չունենայ՝ եթէ այդ աշխարհականը չուզէ համակերպիլ. որ վերջապէս իւր Միաբանութեան մէջ անդամ մը ընդունելու իրաւունք չունենայ, եւ մինչեւ իսկ ձեռնադրութիւն մը ընելու իրաւասութենէն կապտուած ըլլայ:

Ոչ մի դաւառական առաջնորդ այդչափ ստորնութեանց ենթարկուած է Կեղրոնին կողմէ, եւ ինչ որ Երուսաղէմի Առաքելական Աթոռին Գահակալին կը զլացուի, զլա-

ցուած չէ Լիմի կամ Կառուցի, Գլխայ կամ Կեսարիոյ վանահայրերուն, որոնք միաբան կ'ընդունին, ձեռնադրութիւն կը կատարեն, վանքերնին կը կառավարեն եւ ինչքերնին կը մատակարարեն: Ի՞նչ պիտի ըսեն միւս Պատրիարքներ, ի՞նչ պիտի մտածեն ուրիշ վանքեր, ի՞նչ պիտի կարծեն պետական շրջանակներ, եթէ այդչափ ստորնացած գիտնան Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքը: Այլեւս յայտնի է թէ՛ նոր Կանոնադիրը՝ միայն եկեղեցական եւ սահմանադրական պահանջից գէ՞մ չմեղանչեր, այլ ուղղակի Հայութեան պատիւին եւ Հայութեան օգուտին գէ՞մ կը մեղանչէ:

ԻԶ

Կրնանք ուրեմն ամենայն իրաւամբ եզրակացնել, թէ՛ նոր Կանոնադիրը իւր նորագիւտ դրութեամբ եւ նորակերտ ծրագրով, ոչ միայն համաձայն չէ ընկալեալ եւ տիրող օրինական պահանջներուն, ոչ միայն համապատասխան չէ այն տնտեսական նպատակին, որուն կը կարծէ հետեւիլ, այլեւ բարոյապէս կը կործանէ Երուսաղէմի Աթոռը, կը քանդէ Սուրբ Յակոբեանց Միաբանութիւնը, կը վտանգէ Սուրբ Տեղեաց իրաւունքները, կ'եղծանէ ազգային եկեղեցական զիրքը քրիստոնէութեան մէջ, կը ֆնջէ միջազգային շրջանակին մէջ Հայուն պարճանք եղող կացութիւնը: Պատմութիւնը առջեւնիս է. նա կը վկայէ թէ՛ Երուսաղէմ ապրեր է Հայուն համար, Երուսաղէմի Միաբանութիւնը արգիւնքներ ունեցեր է անյիշատակ ժամանակներէ հետէ, կրեր է նեղութիւն եւ անձկութիւն, վիշտ եւ ցաւ, տաքնապ եւ տառապանք, հալածանք եւ մինչեւ իսկ կեանքի վտանգ. բայց հաւատարիմ մնացեր է իւր զիրքին մէջ, պաշտպաններ է Հայոց իրաւունքը, պահպաններ է Հայոց ստացութիւնները, բարձրացուցեր է Հայոց պատիւը: Այսչափ դարերու ժառանգութիւնը, որ ազգային աւանդութեամբ մինչեւ Տրդատ եւ Լուսաւորիչ կը բարձրանայ, զոր արտաքինք չեն կրցեր խել, զոր ներքինք ամենայն զոհողութեամբ մեզի հասուցեր են,

սպառսպուռ կը կորսուէր եթէ երբեք իրականութեան մտնէ այն ծրագիրը, որ Կոստանդնուպոլսոյ մէջ երեւակայուեցաւ, մոռնալով աւանդութիւնն ու պատմութիւնը, օրինականութիւնն ու իրականութիւնը: Չէ՛, պէտք չէ որ քսաներորդ դարը ռոմանկոխ ընէ բոլոր դարերու չնաչխարհիկ արդիւնքը, պէտք չէ որ անարգէ քսան դարերու նուիրական սկզբունքը, պէտք չէ որ իւր վրայ հրաւիրէ իւր եկեղեցին ու իւր Ազգը, իւր սկզբունքն ու իւր նախնիքը ուրացած ըլլալու մեծ նախատինքը:

Այս եղած էր իմ համոզումը. նոյն եղաւ ականատես ըլլալէս ետքը համոզմանս հաստատութիւնը:

Ի՛

Զրկայ թէ կարծուի որ Երուսաղէմի եւ Կոստանդնուպոլսոյ յարաբերութիւնները խզելու ռզնէք, կամ թէ Կոստանդնուպոլսոյ կողմէ Երուսաղէմի վրայ կոտորուելիք վերահսկողութիւնը հերքենք: Ես ալ զօրծի պուլիս գտնուած եմ, ես ալ միջամտած եմ Երուսաղէմի գործերուն զննութեան, եւ գործունեայ դեր ալ վարած եմ վերջին խնդիրին մէջ: Այլ չեմ ուզած, չեմ փորձած, չեմ յաւակնած Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութեան պատկանող հսկողի դերը գործողի դերին հետ չփոխել. հետեւորար չեմ ալ անարգած Միաբանութիւնը, չեմ անպատուած Պատրիարքը, օրինական եւ սահմանադրական եւ կանոնական զիծերը չեմ ուզած բռնաբարել: Նոյնի ժամանակներու մէջ երբ սահմանադրութիւն եւ վաւերացեալ կարգադրութիւններ կը պակսէին, Երուսաղէմի մասին գտնադան կերպեր գործածուած էին: Սահմանադրութիւնը Երուսաղէմով ալ զբաղեցաւ, բայց միայն զգուշաւոր միջոցներ արամադրեց: Մենք մանրամասնօրէն վերլուծեցինք Սահմանադրութեան տաւն ու հոգին, տեսնեք 1880'ի եւ 1888'ի Կանոնադիրները, որոնց մէջ կարեւորը նախատեսուած է, եւ ցուցուցինք թէ եղած կարգադրութիւններ ամէն

պարագաներու բաւական են. այնպէս որ ոչ մի պարագայ նորութիւններ չպահանջեր, բաւական է անոնց արամադրութիւնները լիապէս գործադրել: Եթէ երբեք անտեղի հետեւանք մը ծագած է, պատասխանատուութիւնը Կեդրոնին վրայ է, որ ժամանակին պարտուպառչած գործադրութիւնը զանց ըրած է, եւ իբր իրեն արգարացում՝ կարգադրութեանց անբաւականութիւնը կ'ուզէ պատճառել: Մենք կը պնդենք որ ճշդութեամբ պահուին ցարդ տիրող կանոնները. այն հաստատուն համոզմամբ թէ անոնք բաւական են ամէն վտանգի առջեւ տանել, եւ պէտք չկայ նոր դրութիւններ ծրագրելու: Արդ Սահմանադրութիւնէն եւ հին Կանոնադիրէն Կոստանդնուպոլսոյ Կեդրոնին համար կը քաղուին հետեւեալ ձեռնհասութիւնները.

1. — Կոստանդնուպոլսոյ կ'ընտրէ Երուսաղէմի Պատրիարքը.

2. — Կոստանդնուպոլսոյ կը դատէ Երուսաղէմի Պատրիարքին գործերը.

3. — Կոստանդնուպոլսոյ կը հաստատէ Երուսաղէմի ելեւմտացոյցը.

4. — Կոստանդնուպոլսոյ կը վաւերացնէ լրացեալ հաշուեցոյցը.

5. — Կոստանդնուպոլսոյ կը միջամտէ բացառիկ դէպքեր կարգադրելու առժամեայ կերպով:

Այլ Կոստանդնուպոլսոյ չկրնար Երուսաղէմի օրինական զիրքը փոխել եւ իրաւունքները չնջել:

Ի՛

Պատրիարքի ընտրութեանը Կոստանդնուպոլսոյ Լնդհանուր Ժողովին վերապահուած ըլլալը, եօթնուն փակեալ ցանկի մը սահմանին մէջ, Պատրիարքը Կեդրոնին ներկայացուցիչ կ'ընէ, քան թէ Միաբանութեան ընտրեալը, եւ կ'իրականացնէ Երուսաղէմի մէջ Կեդրոնին աչքն ու ձայնն ունենալու զաղափօրը: Պատրիարքին անձն իսկ, իւր եկեղեցականութեամբը, բարձր աստիճանովը, փորձառութեամբը, գործունէութեամբը,

թեամբը, եւ ազդեցութեամբը շատ աւելի արդիւնաւոր կերպով կը կատարէ վերին հսկողութիւնը, կ'առաջնորդէ ժողովոց ուղղութեանը, կը վարէ գործերու եւ զսպելու դերերը, քան որեւէ աշխարհիկ անձ մը, ըլլայ պարզ բանասէր անձ մը, ըլլայ համետ պաշտօնեայ մը, որ դժուարաւ պիտի ազդէ պատրիարքէ, եպիսկոպոսներէ եւ քաղմովի վարդապետներէ կազմուած մարմինի մը վրայ:

Բայց միթէ նոյն ինքն Պատրիարքի բարձրաստիճան անձնաւորութիւնն ալ ենթարկուած չէ՞ ի հարկին Կոստանդնուպոլսոյ զատաստանին. եւ ասկէ աւելի ինչ զօրաւոր միջոց պէտք կ'ըլլայ, եթէ երբեք Պատրիարքը աղիկամի ու ապօրէն, եւ Սահմանադրութեան ու Կանոնի հակառակ գործերու մէջ գտնուի: Երեսփոխանութիւնը ինչ աւելի ազդու միջոց ունի, եթէ երբեք իւր ներկայացուցիչը գտնուի այն դիրքին մէջ, որուն մէջ Պատրիարքը կ'ենթադրուի: Աշխարհականի մը դէմ եւ ոչ իսկ դատելու եւ զատապարտելու եւ պատժելու միջոցները կը մնան իւր ձեռքը, որոնք դիւրաւ կը գործադրուին եկեղեցականի մը վրայ: Փորձով ալ տեսնուած է, որ Պատրիարքի դէմ ձայն բարձրացնողներ եւ օրինական ձեւեր գործածողներ, եւ ոչ իսկ փորձեցին բերան բանալ աշխարհական ժողովականներու վրայ: Ուրեմն հսկողութեան եւ զգուշանութեան եւ դարմանի միջոցները ստաւելօքն տպահովուած էին եւ են տիրող կանոններուն մէջ:

ԻԹ

Երեսփոխանական ժողովին իրաւունք արուած է նախահաշիւի ելեւմտացոյցները հաստատել, և լրման հաշուեցոյցները վաւերացնել: Բայց 1893 տարին իվեր Կեդրոնը այդ իրաւունքը գործածած չէ: Թերեւս 1893 տարին մինչեւ 1908 տարին Լ'նդհանուր ժողովին խափանուիլը, կերպով մը արդարացունէ այդ հնգետասանամեայ միջոցին յիտաձգումը: Բայց ինչ ըսենք 1908'է տաղին պաշտօնավարող Ազգային ժողովին, որ ոչ ելեւմտացոյցով զբաղեցաւ, եւ ոչ հաշուե-

ցոյցներ քննեց, այլ տարապարտ խնդիրներով ժամանակ անցուց, եւ ժամավաճառութեամբ Երուսաղէմը շարունակ յոռեզոյն կացութեան մատնեց: Այս նախնիթացը զիսնալով, մարդ մը շատ միամիտ ըլլալու է նոր Կանոնագիրին կարգադրութեանց վստահելու, որ հսկողի դերին մէջ թերացող Երեսփոխանութեան վրայ՝ գործողի դերն ալ կ'ուղէ աւելցնել, եւ անոր մէջ գտնել Երուսաղէմի բարեկարգութեան արմատը:

Եթէ Կոստանդնուպոլսոյ Լ'նդհանուր ժողովը գործօն դեր ունենալու կամք եւ կար ունենար, նախեաւաւճ իւր Պատրիարքարանին ելեւմտացոյցը կը հաստատէր. մինչդեռ 1908'է տաղին վեց տարիներ անցան, եւ տարիները լրանալէն ետքը միայն նախահաշիւներու խօսքն անցաւ իրեն առեւտր անցած գործ, Կոստանդնուպոլսոյ Լ'նդհանուր ժողովին այդ գործը, կամ անգործութիւնը, աշխարհաքարոզ է այլեւս. եւ զուր ակնկալանք եւ սնտոի խարկանք է անկէ սպասել գործերու ընթացքը: Մենք կ'ուզենք որ հսկողութեան իրաւունքները Լ'նդհանուր ժողովը գործածէ, բայց այն ալ չենք յուսար. եւ կրնանք համարձակ հետեւցնել, թէ մեծ մասամբ Կեդրոնին իրեն ինկածը չընելէն աւաճ կ'սկած է Երուսաղէմի վրայ տիրող տնտեսական տազնապը: Տակաւին Սաղիմական եւ ոչ մի տարեկան հաշիւ Լ'նդհանուր ժողովէն քննուած չէ, եւ ոչ իսկ նայուած է, մինչ նոր Կանոնագիրը Լ'նդհանուր ժողովէն շատ բան կը սպասէ:

Լ

Մենք կ'ուզենք, կը պնդենք, եւ կը պահանջենք իսկ, որ Կեդրոնը իրեն իրաւունքը գործադրէ, եւ որպէսզի կարենայ գործադրել, կը պահանջենք ալ որ իրեն իրաւունքէն աւելին չմիջամտէ, որպէսզի չխափանուի իւր բուն իրաւունքը գործադրելէ: Եթէ ելեւմտացոյցներ ժամանակին քննուած եւ հաստատուած ըլլային, վանական մատակարարութիւնը կը պարտաւորուէր ճշդապահ ըլլալ, եւ զծուած շրջանակին մէջ մնալ. փոխառութեանց ասպարէզը չէր տարածուեր,

չինութեանց մարմաջը չէր ընդարձակուեր, կայուածակոն եւ հողային գնմանց եւ վաւ ճառմանց ազատ ասպարէզ չէր բացուեր: Ասոնք կեցնելու համար ոչ ներկայացուցիչ պէտք է, ոչ ալ կեդրոնէ պաշտօնէից խումբ մը զրկելու հարկ կայ. այլ ժամանակին եւ եւտացոյցը չինել եւ ճշդել եւ հաստատել, եւ անոր գործադրութիւնը պահանջել: Եթե որ Երուսաղէմ իւր լրացեալ հաշիւները կը յղէ, պարզ բաղդատութիւն մը կը բաւէ իսկութիւնը ցոյց տալ եւ բացառիկ պարագաներն ալ պարզել: Ասոնք ամենքը օրինական պահանջներու եւ գործնական սահմաններու շրջանակին մէջ են, եւ օրինականին եւ գործնականին ոչ ոք կրնայ հակառակիլ, եւ ինչպէս կը տեսնուի՝ մենք ալ անոնց նախանձայոյզ պաշտպանը կ'ըլլանք: Ընդհակառակն աւելորդ միջոցներ, անօրինակ պահանջներ, անգործնական որոշումներ, ամէն բան տակն ու վրայ ընելէն զատ, կացութիւնը կը խանգարեն, Ազգը կ'անպատուեն, Եկեղեցին կ'անարգեն, Հայութիւնը կը վտանգեն, աննպատակ ծախքեր կը ստեղծեն, վիճակը կը ծանրացնեն, ապարդիւն ձեռնարկներ կը կուտակեն. որովհետեւ պատճառ ու նպատակ չեն բաղդատուիր, միջոց եւ արդիւնք չեն կշռուիր:

ԼԱ

Այս տեղ կը սպառի Դիտողագիրիս համար որոշած նիւթերնիս, որով կ'ուզէինք ապացուցանել թէ նոր Կանոնագիրը օրինական պահանջներու համաձայն չէ, եւ մտադրուած նպատակին յարմար չէ. աւելցնելով ալ թէ տիրող Կանոնագիրով հնար է նոյն նպատակը ձեռք բերել, որ է Երուսաղէմի Վանքին տնտեսական կարգադրութիւնը: Այս ճամարտութիւնը այլեւս ամէնուն յայտնի եւ ղած է, եւ ինչ որ մենք այստեղ գիրի առինք՝ ներկայից գիտակցութեան եւ ապագայից յիշատակին համար, պէտք է անհակառակ ընդունուած ճամարտութիւն համարուի: Նոյն իսկ Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքարանին մէջ ու շուրջը եղող պաշտօնական անձեր եւ մարմիններն ալ համարձակ կը խոստովանին,

թէ նոր Կանոնագիրը թերութիւններ ունի, թէ սպասուած նպատակին չհամապատասխաներ, եւ թէ շատ ուղղելիք կը սրբադրուելիք կէտեր կան: Եթէ տրամաբանական ըլլալ ուզէին, պէտք էր հետեւցնէին, թէ ուրեմն գործադրելի չէ. բայց սխալ իմացուած արժանապատուութիւն մը իրենց չնրեց յայտնի ճամարտութիւն մը խոստովանիլ: Թո՛ղ այդ բարոյական քաջութիւնն ու հոգեբանական արիութիւնն ունենան, եւ ահա ամենայն ինչ կատարեալ և ամէն խնդիր վերջացեալ է: Աւելի պարզ խօսած ըլլալու համար աւելցնենք, թէ պահուելիք յօդուածները անոնք են, զորս նորը հինէն փոխանցած է. ջնջուելու են այն յօդուածները, զորս նորը իւր տեսութեամբ կազմած է: Ա՛լ աւելի պարզ խօսելու համար, հինը բաւական է, նորի պէտք չկայ:

Մեր նպատակն էր խնդիրը իւր սկզբունքին մէջ քննել. ուստի չենք ուզեր յօդուածներու մանրամասնութեանց մտնել, մանաւանդ անոնք ակնբերել կը յայտնուին արդէն գրածներէս:

ԼԲ

Ներկայ ուսումնասիրութիւնը լրացնելու համար երկու խօսք ալ աւելցնենք, թէ ուսկից յառաջ եկած է պարտքը, որ այսօր 38000 օսմանեան ոսկւոյ հասած է: Ազգին հանրութեան եւ պաշտօնական մարմիններուն միտքը ճնշողը այդ պարտքն է, եւ նոր Կանոնագիրը իբր թէ պարտքը մաքրելու եւ պարտքը չնորոգելու նպատակով կազմուած է: Հետեւաբար պարտքին մասին լուստարութիւնն ալ Դիտողագիրիս էական մաս մը պիտի նկատուի:

Արդ, Երուսաղէմ դարաւոր եւ փառաւոր Ազգային Հաստատութիւն է, եւ նոր չէ որ պարտքի տազնուպ ունեցած է: Այս ալ յառաջ եկած է, որովհետեւ,

1. Իւր հասոյթները բարեպաշտական կամաւորութեան վրայ հաստատուած են.

2. Իւր ծախքերը ստիպողական են եւ անակնկալներէ յառաջ կուգան.

3. Իւր պարագայք զինքն զօրութորնե-

րու և կարողներու մրցակցութեան կը ստիպեն.

4. Սուրբ Տեղեաց պաշտպանութեան զլխաւոր միջոցը դրամական գոհողութիւնն է .

5. Տեղեական անհաւասարութիւն կը տիրէ իւր հասոյթից և ծախուց մէջ .

6. Կալուածական հասոյթներ անազան սկսած են :

Այսուհանդերձ Ազգն բովանդակ Սուրբ Տեղեաց ջերմեանդութեամբ և հոգեպինդեռանդով, ամէն ատեն երուսաղէմի օգնութեան հասած է, պարտքերը վճարած է, շինութիւնները ընդարձակած է, դիրքը բարձրացուցած է, և ասոնց ամէնքը ըրած է գոհողութեանց յանձնառութեամբ: Պարոն տէրի և Շղթայակիրի ժամանակներն ու գործերը բացառիկ երեւոյթներ չեն. իրենց նախընթացներն և իրենց հետեւորդներն ունին երուսաղէմի պատմութեան մէջ, թէպէտ ոչ միշտ նոյն աստիճանով:

ԼԳ

Բայց ասոնք հին պատմութիւններ են, որ թերեւս շատ չազդեն նորերուն վրայ, որոնց հոգեբանական վիճակն ալ փոփոխուած է դարերուն հետ: Պարտքերու վերջին մաքրութիւնը տեղի ունեցաւ 1900 փետրուարին, կալուածական հաստատուն ստացութեան մը գոհողութեամբ, ինչպէս էր Աղեքսանդրիոյ գետինը, 28000 և աւելի ոսկւոյ վաճառուած: Նոր պարտքը 1900 մայիսի սկիզբէն մինչեւ 1914 տարիի վերջ 38000 ոսկւոյ բարձրացած է 14 տարիներու ընթացքին, որ եթէ հաւասար յառաջխաղացութեամբ հաշուուէր՝ տարեկան 2714 ոսկւոյ յաւելուած կուտայ: Սակայն այսպէս յառաջացած չէ, զի 1905'ին, պարտքերը մաքրուելէն հինգ տարի ետքը, 23000 և աւելի պարտք մը կը քաղուի տոմարներէն, որ է տարեկան 4600 ոսկւոյ յաւելուած: Եթէ այդ տարեկան յաւելումէն մաս մը հասութից և ծախուց սովորական անհաւասարութեան վերագրենք, տակաւին ամբաստմէ իբր 4000 ոսկի պարտքի յաւելուած կը գտնուի, սովորականէ դուրս պատճառներէ գոյացած: Այս պատճառը շինուածական մենամուտութիւնն է, որ արդէն

ժամանակէ իվեր սկսած էր տիրել. և որուն գլուխ կանգնած էր Ղեւոնդ վարդապետ: Չննք ուղեր պնդել թէ Պատրիարք և Տնօրէն և Միաբանութիւն ալ կամակից չէին. վասնզի հրապարակի վրայ եղած գործ մըն էր, և գաղտնիք չէր կրնար մնալ. մանաւանդ որ միաբաններ ալ իրենց խնայողութիւնը կը տրամադրէին նոր շինութեանց մէջ արդիւնաւորելու: Մինչև և իսկ Կեղրոնն ալ շարժումին անտեղեակ չէր կրնար մնալ, բայց փնտռելու և քննելու անհոգ եղաւ: Յայտնի է, որ շինութիւններուն գործածուեցան բոլոր գումարները՝ որք գոյացան անօգուտ սեպուած կալուածներու վաճառումէն, պահուած արժեթուղթերու գինէն, արծաթ և ոսկի սպասներու բեկորներէն, հանգուցեալ միաբաններու թողոններէն, արտակարգ և անսկիսկալ նուիրատուութիւններէն, միաբաններու անձնական խնայողութենէն, և այլ զանազան հասոյթներէն. բայց շինուած ու ձեռնարկուած շէնքերուն չբաւեցին, և փոխառութեանց գուռը ափ առնուեցաւ: Ահա թէ ինչպէս պարտքը յանկարծ երեւան եկաւ և այժմեան բարձր գումարը գոյացաւ: Հինգ տարուան մէջ բարդուած 23000 և աւելի գումարը, յաջորդ ինը տարիներու մէջ 4 % բազմապատկուած տոկոսով 10000 ևս բարդեց. և 33000 ոսկի գումարը շատ մօտ է այժմեան 38000 պարտքին, որուն մէջ սովորական պատճառներէ յառաջ եկած մասը միայն 5000 եղած կ'ըլլայ, որ տարեկան 555 լիրա բարդում միայն կուտայ, հասութից և ծախուց անհաւասարութեանէն գոյացած: Այստեղ մենք ընդհանուր գիծերով կը խօսինք. մանրամասն ուսումնասիրութիւնը տուած ենք պարտուց և կիւսմտից ընդարձակ տեղեկագիրով:

ԼԳ

Շինուածական ձեռնարկին մտայնութիւնը օրինաւոր պատճառ մը ունեցաւ. այս է վանքին տապալան փոխանակ պարզապէս հաւատացելոց ջերմեանդութեան և ուխտաւորաց նուիրաբերութեան վրայ հիմնելու, հաստատուն հասոյթներով զօրացնել: Ղեւոնդ վարդապետ կամ թէ Միաբանու-

թիւն՝ անօգուտ եւ աննպատակ գործունէութիւն օւնեցած չեն կրնար ըսուիլ, քանիոր քաղաքին մէջ բարձրացող երկու պանդոկները կամ հիւրանոց օթարանները կրնան դիմաւորել պարտքերուն քանակը: Դեռնդ վարդապետ ալ յատկապէս գովութեան եւ գոհութեան առարկայ եղած կ'ըլլար, քան իրեն մեղադրուած գողութեան, եթէ բոլոր գործառնութիւնները օրինական տոմարներու մէջ դրոշմած, եւ խորհրդակցական ձեւով կատարած ըլլար, որով իւր վաճառում ու գնումները դիտողութեանց տեղի չէին տար, եւ շինուածական ձեռնարկին մանրամասնութիւններն ալ մթութեան մէջ մնալով կասկածի առիթ չէին ընծայեր:

1.6

Տրուած բացատրութիւնները լրւատուր կերպով կը բացատրեն, թէ ուղիղ չէ պարտուց բարդումը միաբաններու զեղծումներէն յառաջ եկած կարծիք: Այդ կարծիքին պատճառ տուողը միաբաններէն քանիններուն գումարի մը տիրացած ըլլալուն պարագան է: Այդ միաբաններու գոյացուցած ոսկիները քանի մը հարիւրներու շուրջը կը դառնան, եւ հազարի ձեռք դարձող չկայ: Իսկ դոյաջնելու գողտիքն ալ՝ յետին տատիճանի խնայողութեան մէջ պիտի վնասուի: Երուսաղէմի միաբաններ կը խորշին, ոչ թէ մեծածախս՝ այլեւ համեստ չափով պատրաստուած դիւրութիւններէ եւ զուարճութիւններէ: Կերածին եւ հագածին եւ գործածածին համեստն ալ ստորին չափին մէջ են: Քանի մը դահեկանով հոգացուած մի դիւրութիւն՝ իրենց զերազոյն չուայութիւնն է: Գիտեն ստակ ստակ վրայ դնելով շահագործել: Իրենց հասոյթն է ինչ որ վանական տարեկանէ եւ տարեթոշակէ եւ ժամուցէ կը գոյանայ, եւ ինչ որ ուխտաւորութեան միջոցին բարեպաշտներէն կը ստացուի իբր ժամուց, պտտարապուց, յիշելիք, աջհամբոյր, պաշտօնէից: Հայ բարեպաշտին աւանդական սովորութիւնն է պարապի շանցնել որեւէ եկեղեցականէ ստացած հոգեւոր մխիթարութիւնը, եւ դոյզն նուէրով մը փոխանակել: Այդ

սովորութիւնը աւելի ամուր եւ ընդհանուր է Սուրբ Տեղեաց ուխտաւորներուն մէջ: Եկեղեցական չեզոք միաբաններն ալ ինչինչ գործերու գլուխ զսնուելով բան մը կրնան չափի իրենց պաշտօնին պատկանող պարագաներէն: Վանականներ այդ փոքր գումարները հաւաքելով՝ տոկոսաւոր փոխատուութեան կը պառկեցնեն, եւ անձեռնմխելի պահելու դիտմամբ Յունաց Վանքին մետուկին կը պառկեցնեն: Ինչպէս մեր Վանքին փոխատուներն ալ գլխաւորապէս Յոյն եպիսկոպոսներու վարդապետներ, միաբաններ ու մայրապետներ են, որոնք կը զգուշանան իրենց դրամը իրենց վանքին յանձնել: Այդ ոճով կազմուած են Երուսաղէմի միաբաններուն ստացութիւնները, որոնց մի մասը շինուածներու ձեռնարկին խառնուեցաւ, եւ երկու կամ երեք հարիւր ոսկեոյ փոխարէն կրպակներ յանձնուեցան միաբաններու իբրեւ սեփականութիւն ցորչափ կենդանի մնան: Իսկ հանգուցեալներու ժառանգութեանն բաւական թուով արդէն վանական կայուածներու կարգ անցած են: Երուսաղէմի միաբաններ այդ խնայողութիւնը կը նկատեն իբրեւ իրենց ապագային երաշխաւորութիւն, երբոր իրենց յօժարութեամբ միաբանութենէ հրաժարին, կամ որեւիցէ պատճառով միաբանութենէ մերժուին, եւ կամ թէ տարիքնին առնելով խնամքի պէտք ունենան:

1.9

Գործին աւելի խորունկը մանաւոր, իդէպ է որոնել թէ ինչ կերպով եւ ինչ քանակով կրնան օգտուիլ միաբանները իրենց յանձնուած պաշտօններէն, ի վնաս վանական մետուկին, որ կարենայ որակուիլ իբր զեղծում: Իբրզի վերեւ բացատրուած կերպը բնաւ զեղծումի կարգ չկրնար դասուիլ: Նոր Կանոնագիրն իսկ (Յօդ. 7), անհատական ստացութեան սկզբունքը կ'ընդունի, երբ կը յայտարարէ, թէ Միաբանութեան անձնիւր անդամ անձնական սեփականութեան իրաւունքով ինչ կամ կալուած կրնայ ունենալ: Հարկու այդ ինչքեր միաբան ըլլալէն ետքը ստացուած պիտի ըլլան, զի հաւանական չէ

Միաբանութեան մտնողները ընչաւէտ կամ կալուածատէր ենթադրել: Զեղծումներու զաւով, մենք չենք յաւակնիր միաբանները անմեղանշական հրեշտակներ կամ առանց թերութեան արդարներ ենթադրել: Ամէն մարդ կրնայ փորձուիլ ձեռքն անցածէն օգուտ մը քաղելու: Այսու չենք ալ արդարացներ ալդ ընթացքը: Բայց տեսնալով այն ամէն զեղծումները, որոնք ազգային պաշտօնական եւ ընկերական անպաշտօն շրջանակներու մէջ կը լսուին կամ կը տեսնուին, կրնանք հրաւեր կարգալ, որ ասոնցմէ անմեղը թող առջեւ անցնի եւ մեղադրեալ Սաղիմական միաբաններուն վրայ առաջին քաւրը արձակէ:

Իսկ ինչ որ յանուն ճշմարտութեան եւ արդարութեան պէտք է յայտարարենք՝ այս է, թէ միաբանները աւելի իրար դատափետելու քան իրար պաշտպանելու հոգով կը վարուին, որով իւրաքանչիւրը սաստիկ եւ նրբին զգուշաւորութեանց ենթարկուելու պարտքը կը զգայ. թէ ամսական հաշուատետրները Համարակալ պաշտօնէին եւ Ելեւմտից Տեսուչի եւ Տնօրէն ժողովոյ ձեռքէն կ'անցնին, որոնք առիթ կ'ունենան մեղադրելի կէտերը նշմարել եւ երեւան հանել. թէ պաշտօն վարողներ աստիճանաբար իրարու ենթարկուած կամ իրարու հետ չփման մէջ են, որ փոխադարձաբար արթուն զգուշաւորութեան հարկ կը գոյացնեն. թէ իւրաքանչիւրին տրամադրութեան ներքեւ դրուած նիւթեր եւ արժէքներ՝ այնչափ շատ չեն, որ ընդարձակ զեղծումներու գետին պատրաստեն. թէ ելեւմտից տեղեկագիրին մէջ բացատրուած հաշիւներ եւ համեմատական քանակներ նշանակաւոր իւրացումներու ենթադրութեան չեն նպաստեր: Ուրեմն ինչ որ այդ շրջանակներու մէջ կը պատահի կամ պատահած կ'ըլլայ, գրութիւնը տակնուվրայ ընելու փառս չընծայեր:

Իսկ ինչ որ չիւղեւածական եռանդի միջոցին տեղի ունեցած է, եւ ձեռնարկին գլուխ կանգնողին կը վերագրուի, բացառիկ պարագայ մըն է, որ նախընթաց չունէր, եւ հետեւորդ ունենալը հաւանական չէ, եւ նոր մտահոգութիւն չպատճառեր:

ԼԵ

Նոր Կանոնագիրին դառնալով, եւ պարտքի ու զեղծումի ու ելեւմտացոյցի վրայ տեսութիւնները իրարու հետ համեմատական բաղդատութեան դնելով, իրաւունք կ'ունենանք եզրակացնել, որ նոր Կանոնագիրը ծրագրողներ՝ եւ զայն հապճեպ շտապով ընդունողներ, իբրեւ համաճարակ հրդեհէն ապրտնք փախցնելու ոճով գործած չէին ըլլար, եթէ կանխաւ լիովին կերպով խնդիրն ուսումնասիրած ըլլային իւր ամէն մասերուն եւ պարագաներուն ու կերպարաններուն ներքեւ. ոչ դարեւ ի վեր տիրող դրութիւն մը յանկարծ քանդելու կը փորձուէին, ոչ ամէն օրինական պահանջները ոտնակոխ ընելով՝ տարօրինակ որոշումներու կը ձեռնարկէին, ոչ վարձկան պաշտօնեաներու բազմանդամ խումբ մը Երուսաղէմի վրայ թօթափել կը մտածէին, ոչ տարեկան երկու հազար երկու հարիւր ոսկեոյ նոր եւ նորօրինակ եւ անտանելի բեռ մը վանական սնաւուկին վրայ բարդել կը ծրագրէին, ոչ խնայողութեան հետեւած ասեմնին՝ տարօրինակ պայմաններով իրենք իրենց կը հակասէին, եւ ոչ ալ ազգային եւ եկեղեցական շրջանակները վերիվայր ընելու, կիրքեր յուզելու, վտանգներ ստեղծելու կերպեր գործածած կ'ըլլային: Բաւական էր որ տիրող Կանոնագիրը ամուր բռնէին, անոր ամէն տրամադրութիւնները ատենին եւ ճշդիւ գործադրէին, եւ Կեդրոնը իրեն ինկած հսկողութեան դերին մէջ չթերանար, եւ հսկողութիւնը թողլով գործող դառնալու չմիջամտէր:

Առակը կ'ըսէ, թէ սխալ ճանաչել չուտով ետ դառնալը ամէնէն իմաստուն գործն է:

ԼԶ

Իրտողագիրիս իբր վերջաբան երկու խօսք ալ աւելցնեմ իմ անձնական զիրքիս վրայ, նոր Կանոնագիրին հանդէպ. զի քանիներ իրենց խօսակցութեանց եւ թղթակ-

ցութեանց մէջ կը կրկնեն, թէ իմ համոզմանս մասին գիտակ էին, եւ նոր Կանոնագիրին հակառակ ըլլալս յայտնի էր. միայն թէ պէտք չէր որ յանձն առնէի նոր Կանոնագիրը գործադրելու պատշաճութիւնը Երուսաղէմ գալ: Կերպով մը կ'ուզեն զիս հակասութեան մէջ ինկած ցուցնել, կամ որեւէ կողմնակի դիտմամբ կեղծիքի դիմած ըսել: Բայց ինչ ալ ըլլար այդ մասին կազմուելիք զաղափարը, Դիտողագիրիս հիմնակէտը չէր խախտուէր, զի անձնական թերութիւն մը միայն եղած կ'ըլլար, որ սկզբունքին վրայ չէր ազդեր: Բայց լաւ է որ այդ կէտն ալ պարզուի եւ անուղղակի կերպով իսկ նպատակին եւ նիւթին վրայ ստուերած չգայ:

Երբոր Լնդհանուր Ժողովոյ ջախջախիչ մեծամասնութիւնը, ոմանց հակառակութեան դէմ, Կրօնական Ժողովին մէջ մնալուս կողմն եղաւ, եւ ես ալ հարկադրուեցայ անդամակցութիւնը ստանձնել, միշտ նոր Կանոնագիրին հանդէպ աննպաստ համոզման տէր էի եւ կը մնայի: Այդ շրջանին համար զիտողութիւն ընող չկայ:

Երբոր նորընտիր Խառն Ժողովը վարչական գործերուն ձեռք զարնելով՝ իւր առջեւը գտաւ Երուսաղէմի խնդիրը, առաջին անգամ Խորհրդարանական Յանձնաժողովին լուծը թօթափելու որոշումը տուաւ. որ է ըսել, նոր Կանոնագիրին ծրագրողներն ու պաշտպանները գործէ հեռացնել, որպէսզի տղատուրէն կարենայ գործել: Լնդհանուր Ժողովը համակերպեցաւ, եւ ծրագրողներ եւ պաշտպաններ հրապարակէ քաջուեցան: Այս պարագաներ շատ նշանակալից էին, եւ նոր Կանոնագիրին հանդէպ բնուելիք ընթացքը կը մատնանշէին. նոյն նշանակութիւնը եւս քանզեւս կը ստատկանար՝ իմ անունս իբր պատուիրակութեան ընտրելի յիշուելով: Մինչեւ այս տեղ ալ զիտողութեան տեղ չեն դաներ ամենէն ստատիկ քննադատները:

Լ.Թ.

Երբոր վարչութիւնը գործը ստանձնեց, իւր յայտագիրը Լնդհանուր Ժողովին ներկայեց բանաձեւով մը: Կ'ընդունիմ թէ իբր Կրօնական Ժողովոյ Ատենապետ եւ իբր հաւա-

նական ընտրելի պատուիրակ, ես ալ պատասխանատուութեան մասնիկ մը ունիմ այդ յայտարարութեանց մէջ: Արդ Ժողովին մէջ խորհուած, կշռուած, քննուած եւ որոշուած, եւ միաձայն հաւանութեամբ Լնդհանուր Ժողովին տարուած բանաձեւը գործադրել չէր, այլ գործադրութեան հետապնդել: Կանոնագիրը գէշադէկ Լնդհանուր Ժողովոյ քուէարկութենէ մը անցած էր. եւ վարչութիւնը չէր կրնար զայն խափանել կամ փոփոխել, այլ պէտք էր որ փոփոխութիւնը կատարուէր օրինական ձեւերով եւ ընդունուած պայմանաժամով, եւ անտեղութիւնները լուսարանող կէտերը ցուցուելէն ետքը: Պէտք էր գործադրութիւնը յետաձգող ձեւ մը գտնալ, եւ պէտք եղած լուսարանութեանց համար տտեն վատելի, որպէսզի թէ գործն ինքնին խօսի, եւ թէ մեկնաբանութիւնները տրուին: Ահա գործադրութիւնը հետապնդել բանաձեւին բուն իմաստը: Հետապնդել կը նշանակէ ջանալ կաջութիւնը պարզել, խոչնդոտները քննել, վիճակը ճշդել, պայմանները որոշել, դժուարութիւնները յայտնել, եւ գործադրութեան հնարաւոր կամ անհնարին, օգտակար կամ վնասակար ըլլալը մէջտեղ դնել, որպէսզի վճռուի թէ գործադրութիւնը պիտի կարենա՞յ ըլլալ թէ ոչ, կատարեալ պիտի ըլլա՞յ թէ մասնակի, անփոփոխ պիտի ըլլա՞յ թէ փոփոխալ: Ինչ միջոցներ կրնան ձեռք առնուիլ, ինչ հետեւանքներ կը նախատեսուին, եւ ինչ օգուտներ կ'սկսնկալուին: Հետապնդում ըսել այդ կէտերը ճշդել եւ ստուգել ըսել է: Ոմանք այնպէս կը կարծեն թէ դժուարութիւնները հարթելու եւ զեափն պատրաստելու գործը՝ միմիայն Միաբանութեան եւ միաբաններու կողմէ յարուցուած դժուարութիւնները ցրել կը նշանակէ: Բայց իսկութիւնը այս չէ. այլ կը նշանակէ ոչ միայն արտաքին դժուարութիւնները, այլ եւ ներքին դժուարութիւնները, եւ Կանոնագիրին ներքին կազմութենէն յառաջ եկած դժուարութիւնները հեռացնել, եթէ այն կողմէն է դժուարութիւնը: Հետեւաբար ես, որ գործադրութեան հնարաւոր եւ օգտակար եւ օրինական չըլլալուն համոզումն ունէի, եւ դժուարութեան որ կողմէն ըլլալը գիտէի, հետապնդելու պաշտօնը յանձն առած տտեն,

ինձի հակասած չէի ըլլար, այլ ինչպէս հետեւանքին համոզուած էի, այնպէս ալ կըրնայի նոյն հետեւանքին օրինաւոր արտայայտութեան գործակցիլ:

Խ

Հապա ինչո՞ւ ինձի ուղեկից տրուեցաւ Վահան Թէքէեան էֆէնտին, որ Լճիկանուր ժողովէն ներկայացուցիչ ընտրուած էր նոր Կանոնագիրին հսկելու: Պատճառը պարզ է, եւ առաջինին հետ նոյն է: Վարչութիւնը չէր կրնար Լճիկանուր ժողովին ըրածը ինքնին եղծանել, որչափ ալ ընտրութիւնը հապահալ եւ զրեթէ առանց մեծամասնութեան, եւ առանց խոհուն կշռադատութեան եղած ըլլար: Բայց ըրաւ ինչ որ կրնար. բացորոշակի յայտարարեց թէ Թէքէեան էֆէնտի պիտի երթայ, ոչ այժմէն պաշտօնի ձեռնարկելու, այլ կարեւոր ուսումնասիրութիւնն ընելու, գործերը սերտելու, վանական ընթացքին վարժուելու, որպէսզի անփորձ չգտնուի երբոր կարգը գայ իւր պաշտօնը վարելու: Վարելու սկսիլն ալ ենթարկուած էր հետապնդելու գործողութեանց արդիւնքին. ոչ ժամանակ, եւ ոչ պայմանաժամ նշանակուած էր: Նախապէս Պատուիրակութիւնը պիտի գործէր, որ բացառաբար ինձմէ եւ Կիրեղեան Գէորգ էֆէնտի ընկերէս կազմուած էր, եւ ընկերիս մի կարճ ժամանակ միայն միատեղ մնայն ալ որոշուած էր: Հետեւաբար յայտնի խօսելու համար, աւելի Թէքէեան էֆէնտին Կոստանդնուպոլսէն հեռացնելու նպատակը կը շնորհէր, քանի՞ Երուսաղէմ երթալուն պէտքը կը հաստատուէր: Թէքէեան էֆէնտի պաշտօնի չէր մտնար, զիրք մը չէր ստանար, պաշտօնական անձ չէր դառնար, այլ պիտի սպասէր Պատուիրակութեան հետապնդումներու արդիւնքին, եւ Վարչութիւնէ տրուելիք նոր որոշումին:

Իսկ եթէ իրեն դրամական վճարում ընդունիր՝ պաշտօնին փաստ պիտի նկատուի, այդ մասին Երուսաղէմի Վարչութիւնը, որուն հաշուոյն վճարում կ'ըլլար, ոչ հաւանութիւն ունէր եւ ոչ իսկ տեղեկութիւն:

Իսկ Երուսաղէմի Փոխանորդին իր ձեռնհասութեան սահմանէն դուրս ըրած մէկ գործը, ոչ օրինական ոյժ ունի եւ ոչ իբր փաստ կը ծառայէ: Չեմ գիտեր թէ Թէքէեան էֆէնտի ներքնապէս ինչ համոզում կամ դիտում կամ շարժառիթ ունէր իւր ուղեւորութեանը մէջ. միայն գիտեմ թէ երբ զգաց որ պաշտօն վարելու ժամանակը հասած չէ, հարկ տեսաւ պատճառաւ մը փնտելի եւ հեռանալ, եւ նոր վճարումէ իսկ հրաժարիլ:

ԽԱ

Նորէն ինձի դառնալով պէտք է յիշեմ, որ երբ պաշտօնը յանձն առի եւ ուղեւորութեան կը պատրաստուէի, շատեր ինձի հարցումներ կ'ուղղէին թէ ի՞նչ մտադիր էի ընել եւ ի՞նչ ուղղութեամբ քայլել: Ես Երուսաղէմի գործերուն բոլորովին անտեղեկ մը չէի: Վանական փորձառութիւնս, պատրիարքական պաշտօնս, անցուղարձի տեղեկութիւնս, եւ Սուրբ Տեղեաց դրութիւնը՝ զիս ըստ բաւականին հմուտ գործած էին իսկութեան: Այսուհանդերձ իմ հաստատուն պատասխանս եղած էր, թէ այժմէն որոշել չեմ կրնար, այլ պէտք է երթամ, գննեմ, տեսնեմ, լսեմ, եւ ըստայնմ պարտուպատշաճ որոշեմ եւ ընեմ: Իրաւ ալ ուղիւ չէր կանխակալ մտածումներով եւ նախապէս կազմուած գաղափարներով մտնել գործի մը, որուն մէջ քննութիւնը կարեւոր մաս մը պիտի գրաւէր: Ինձի համար յայտնի էր, թէ նոր ծրագիրը կազմուած էր առանց բաւարար տեղեկութեանց, եւ Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութենէն Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը չափելով: Այժմ տեղւոյն վրայ եմ, չորս ամիս է գործին հետեւած եմ, Երուսաղէմի կացութիւնը ուսումնասիրած եմ, միւս Պատրիարքութեանց զիրքին հմտացած եմ, միջազգային յարաբերութիւնները ըմբռնած եմ, պետական կապակցութիւնները տեսած եմ, միաբանութեան մտայնութիւնը սերտած եմ, ազգային պատիւը ուսումնասիրած եմ, ազգային պահանջներն ալ իմացած եմ, եւ խորին համոզմամբ է որ կը խօսիմ ու կը գրեմ: Նոր Կանոնագիրը եւ անոր պարունակ-

կամ ծրագիրը ազգային օրինականութեան հակառակ է, երուսաղէմի յարմար չէ, հետեւանքը օգտակար չէ. իզուր է անոր վրայ պնդել: Այս կը պահանջէ ազգասիրութիւնը, եկեղեցասիրութիւնը այսպէս կը պահանջէ: Անձնական գաղափարներ եւ տեսութիւններ պէտք չէ իշխեն. արժանապատուութեան կամ կիրքի փաստեր պէտք չէ առջեւ անցնին, ոչ ալ տեսակ մը անսխալականութեան հովեր առնելու է. այլ օրինական եւ արդիւնական տեսակէն քննելու եւ կշռելու է ամէն բան:

Երուսաղէմ Ս. Յակոբեանց Վանքը
4/17 Սեպտեմբեր 1914

Այս է իմ համոզումը, իբր ազգային մը.
Այս է իմ զգացումը, իբր Հայ Եկեղեցւոյ պաշտօնեայ մը.
Այս է իմ փորձառութիւնը, իբր ազգային պաշտօնատար մը.
Այս է իմ առաջարկը, իբր ազգային երեսփոխան մը.
Այս է Վարչութեան հաղորդելիքս, իբր Վարչութեան անդամ մը.
Այս է իմ եզրակացութիւնը, իբր լիազօր պատուիրակ եւ իբր Երուսաղէմի առժամայ վարիչ:

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՕՐՄԱՆԵԱՆ

ԴԻՏՈՂԱԳԻՐԻՍ ՆԻԻԹԵՐՈՒ ՅԱՆԿԸ

	Երես		Երես
Ա. Սուրբ Երուսաղէմի խնդիր.	1	ԻԲ. Ահազին ծախք.	24
Բ. Նոր Կանոնադիր.	2	ԻԳ. Հակոբ եւ գործող.	26
Գ. Օրէնք եւ Կանոն.	3	ԻԴ. Ներքին պահանջներ.	27
Դ. Դիտողութեանց զլուխներ.	3	ԻԵ. Պատրիարքի զիրքը.	29
Ե. Պատրիարքական Աթոռ.	4	ԻԶ. Անյարմարութեանց ամփոփում.	30
Զ. Սահմանադրական կէտեր.	5	ԻԷ. Կապերը պահել.	31
Ը. Յարարերական ձեւեր.	6	ԻԸ. Երուսաղէմ եւ Կեղրոն.	32
Թ. Վանորէից զլուխը.	7	ԻԹ. Հայիւններու քննութիւն.	33
Ժ. Պատրիարքութեանց միացում.	9	Լ. Օրինականը պահել.	34
ԺԻ. Կարապետի նշույլներ.	10	ԼԱ. Տիրողը բաւական.	35
ԺԱ. Ներսէն - Դուրսէն.	11	ԼԲ. Ելեւմտական վիճակ.	36
ԺԲ. Հայրապետական Կոնգակ.	12	ԼԳ. Պարտքերու պատճառ.	37
ԺԳ. Աթոռոյ պարագլութիւնը.	14	ԼԴ. Շինութեանց նպատակ.	38
ԺԴ. Երուսաղէմի Կանոնադիր.	15	ԼԵ. Զեղծումներու մասին.	39
ԺԵ. Օրինական պահանջումներ.	16	ԼԶ. Օգտուելու ենթադրութիւն.	40
ԺԶ. Նպատակին անյարմար.	17	ԼԷ. Նոր կանոններ աւելորդ.	42
ԺԸ. Ծրագիրի վերլուծում.	18	ԼԸ. Իմ ընթացքը.	42
ԺԹ. Գործողութեանց ամփոփում.	19	ԼԹ. Գործողութեան հետապնդել.	43
ԺԺ. Տիրող կազմակերպութիւն.	21	Խ. Թէքէկանի մասին.	45
Ի. Միաբան եւ աշխարհական.	22	ԽԱ. Համոզում եւ եզրակացութիւն.	46
ԻԱ. Ընտրելիներ անյարմար.	23		